

A Comparative Studies of the Validation of External Weakening of Narrations Issuance from the Perspectives of the Two Denominations i.e. Shia and Sunni with a Focus on the Conduct of Reasonable People (*sira 'uqald'iyya*) *

Seyyed Hamid Jazayri¹ and Abdullah Bahramizad²

Abstract

One of the methods of validating the credibility of narrations releasing is to examine the weaknesses introduced into them, based on the criterion of coherence and conduct of reasonable people (*sira 'uqald'iyya*). A comparative examination of the weaknesses presented in the narrations of the two denominations i.e. Shia and Sunni paves the way for a better understanding of the foundational aspects of Hadith, jurisprudence, and jurisprudential principles of Islamic schools of thought, highlighting the strengths and weaknesses of the ijthadi foundations clearly. In this paper, in nine major axes, we point out the most important external causes and reasons for the weakening of narrations compared to Shia and Sunni narrations. Adjudication with a focus on and criterion of the conduct of reasonable people (*sira 'uqald'iyya*) indicates the strength of the jurisprudential-principle and jurisprudential bases of the Imamiyyah compared to other schools of thought in this matter.

Keywords: Validation, Credibility of Issuance, Issuance Weakness of Issuance, Conduct and Method of Reasonable People (*sira 'uqald'iyya*).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

---

*. Date of receiving: 14/08/2023, Date of approval: 23/01/2024.

1. Associate Professor, Al-Mustafa International University, Quran and Sciences Department, Qom: Quran.Olum.@chmail.ir.

2. Researcher in Jurisprudence and Its Principles (Ijtihad Level), Holy Imams' Jurisprudence Research Center, Qom: ab.mohammad.1363@gmail.com.

اعتبارسنجی تطبیقی تضعیفات خارجی نسبت به صدور روایات، از دیدگاه فریقین با محوریت سیره عقلاء*

سید حمید جزایری^۱ و عبدالله بهرامی‌زاد^۲

چکیده

یکی از روش‌های اعتبارسنجی حجیت صدور روایات، بررسی تضعیفات وارد شده به آن، با معیار ارتکاز و سیره عقلاء است. بررسی تطبیقی تضعیفات مطرح شده در روایات فریقین، راه را برای شناخت بهتر مبانی حدیثی، فقهی و اصولی مذاهب اسلامی هموار نموده و نقاط قوت و ضعف مبانی اجتهادی را به وضوح نشان می‌دهد. در این نوشتار، در نه محور کلان، به مهم‌ترین علل و اسباب خارجی تضعیف مطرح شده نسبت به روایات شیعه و اهل سنت، اشاره می‌کنیم. داوری با محوریت و محک سیره عقلاء، نشان از قوت مبانی اصولی و اجتهادی امامیه نسبت به سایر مذاهب دیگر در این موضوع دارد.

واژگان کلیدی: اعتبارسنجی، حجیت صدور، تضعیف صدور، سیره و روش عقلاء.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۲۳ و تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۱۱/۰۲.

۱. دانشیار جامعه المصطفی ص العالمية، گروه قرآن و علوم قم، میدان معلم @chmail.ir.Quran. Olum.

۲. دانش پژوه درس خارج فقه و اصول مرکز فقهی انمه اطهار ع قم: ab.mohammad.1363@gmail.com.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین موضوعات علم اصول، تعیین حجج و امارات معتبر شرعی، برای استنباط حکم الهی است. «سنت» به‌عنوان یکی از مهم‌ترین حجج شرعی بعد از قرآن، در روایات متبلور شده است. در آثار علم اصول، حجیت روایات از بعد صدوری، دلالتی و جهتی مورد بررسی واقع شده است. عمده دلیل و معیار محققین اصولی برای احراز حجیت صدوری روایات، سیره و طریقه عقلاء است (نائینی، ۱۳۷۶: ۱۹۴/۳ و خمینی، ۱۳۸۲: ۴۲۷/۲ و حکیم، ۱۴۱۸: ۲۰۴، مظفر، ۱۳۷۵: ۹۱/۲ و ابن‌تیمیه، ۱۳۹۷: ۲۲۰/۱ و ابوالحسین بصری، ۱۴۰۳: ۱۰۶/۲).

در متون اصولی و فقهی امامیه و اهل سنت، اسباب و قرآنی برای اعتباربخشی و یا تضعیف صدوری یک روایت مطرح شده است که برخی مربوط به متن و سند روایت است که از آن به «اسباب تضعیف داخلی» تعبیر می‌شود. در مقابل برخی دیگر از اسباب تضعیف، خارج از متن و سند روایت است که از آن به‌عنوان «اسباب و علل تضعیف خارجی» تعبیر می‌کنند. در این نوشتار درصدد اعتبارسنجی اسباب تضعیف مطرح شده با محوریت و داوری سیره عقلاء هستیم تا خواننده گرامی به نقاط قوت و ضعف مبانی اصولی و اجتهادی فرق اسلامی آشنایی بهتری پیدا کند. موضوع مورد بحث در این مقاله، به‌صورت جامع در هیچ کتاب و مقاله‌ای بررسی نشده است. فقط در موارد زیر به‌صورت موردی مباحثی مطرح شده است:

مقاله «اثبات صدور حدیث از طریق مضمون شناسی و متن»؛ در این مقاله نویسنده به جایگاه مضمون و محتوای حدیث و متن آن در اثبات صدور حدیث اشاره کرده است. مقاله «چالش‌های حجیت صدوری روایات و توقیعات ولی عصر (علیه السلام) در دوره غیبت کبری»؛ اشکالاتی وارد به صدور توقیعات از ناحیه مقدسه را مورد بررسی قرار داده است. مقاله «اعتبارسنجی صدوری حدیث الصلاة معراج المومن»؛ به‌صورت موردی این حدیث را از حیث صدوری بررسی کرده است. مقاله «اعتبارسنجی صدوری و بررسی فقه الحدیثی احادیث لعن امت»؛ نویسنده در این مقاله به یکی از اسباب ضعف صدوری یعنی، نفوذ جریان‌های سیاسی، در جعل این حدیث پرداخته است. کتاب «نقد متنی و محتوایی احادیث و نقش آن در تضعیف و توثیق روایان»؛ نویسنده در این متن به توثیق‌ها و جرح‌های رجالی مبتنی بر متن و مضمون شناسی روایات پرداخته است.

امتیاز این پژوهش نسبت به پژوهش‌های سابق این است که اولاً: به‌صورت مقارنه‌ای بین مبانی امامیه و اهل سنت است؛ ثانیاً: تلاش بر این بوده است که همه مهم‌ترین اسباب تضعیف با مثال‌های متعدد بررسی شود. ثالثاً: اسباب تضعیف مطرح شده، با محک سیره عقلاء سنجیده شود.

اسباب خارجی تضعیفات صدوری روایت

مهم‌ترین اسباب خارجی تضعیفات صدوری روایت در نزد شیعه و اهل سنت شامل: اعراض فقها، عرضه حدیث بر قرآن، عدم تخریح حدیث در کتب روایی معتبر، جعل و تحریف، نقل به معنی، اسباب مرتبط با حقایق تاریخی، مخالفت با حکم قطعی عقل، تعارض با روایات دیگر و تنافی با ادله لبی و عقلایی است که در ادامه مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۱. اعراض فقها از حدیث

یکی از علل تضعیف صدوری روایت در نزد شیعه و اهل سنت، اعراض فقها است. (نراقی، ۱۴۱۵: ۲۴۸/۱۹ و گلیایگانی، ۱۴۲۷: ۳۲/۱۰ و ماوردی، ۱۴۱۴: ۵۲۵/۱)

اگر یک حدیث در کتب روایی معتبر شیعه موجود باشد، ولی فقه‌ای نزدیک به عصر معصومین، به مضمون آن هیچ اعتنایی نکرده باشند، به دلیل حساسیت شدید و نیز آگاهی آنها به فضای نزول حدیث، گویاترین دلیل بر عدم حجیت صدوری یک روایت است (فاضل لنکرانی، ۱۴۱۸: ۱۴۸/۲ و هاشمی شاهرودی و دیگران، شماره ۳۲۲/۴۲). در این باره، قاعده مشهور در اصول و فقه شیعه آن است که «کَلِمَا اِزْدَادَ صَحَّةً اِزْدَادَ وَهْنًا» هرچقدر سند و طریق یک روایت از صحت و قوت برخوردار باشد، اگر مورد اعراض اصحاب قرار گرفت، به همان اندازه بی اعتبارتر و سست تر می‌شود (اراکي، ۱۳۷۵: ۱۲۳/۲)

عدم جواز بول کردن رو به خورشید، (جواهر، ۱۴۰۴: ۶۳/۲) و وجوب وضو دادن میت قبل از غسل (جواهر، ۱۴۱۴: ۱۳۵/۴) از مواردی است که مورد اعراض فقه‌ای امامیه قرار گرفته است.

اعراض فقها از عمل به روایات در میان علمای اهل سنت باعث رویکردهای متفاوتی شده است. این امر باعث خدشه جدی در اعتبار صدوری بسیاری از احادیث آنها بر اساس سیره عقلاء می‌شود. در این میان اهل رأی و احناف از عمل به اکثر احادیث خودداری کرده‌اند (یحییٰ اندلسی، ۱۴۱۸: ۳۱۴/۱). بر اساس گزارش‌های اهل سنت، احادیث معتبر و مورد عمل در نزد ابوحنیفه از هفده مورد بالاتر نرفته است (قنوجی، ۱۳۰۷: ۷۳/۱ و ابن حبان، ۱۳۹۶: ۶۳/۳). برای مثال احادیث نهی از کتابت روی قبر به اعتراف علمای احناف مورد اعراض قرار گرفته است (حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱: ۵۲۵/۱ و ابن عابدین، ۱۴۲۱: ۲۳۷/۲) اما در مقابل ابن‌قیم جوزی از اهل حدیث، به مضمون آن فتوا داده است (ابن‌قیم، ۱۹۷۳: ۱۳۹/۳).

در نزد مالک بن انس نیز احادیث مورد عمل، از سیصد حدیث فراتر نرفته است (قنوجی، ۱۳۰۷: ۷۳/۱). او، با استدلال به حضور بسیاری از صحابه و تابعین در شهر مدینه، تنها روایات صادر شده از اهل مدینه را معتبر و مورد عمل می‌داند (ابن‌معین، ۱۳۹۹: ۴۹۹/۴). برای مثال حدیث ثابت‌کننده خیار

مجلس (طرابلسی، ۲۰۰۳: ۳۰۲/۶) و روایات وجوب تکتف و قبض در نماز (ابن‌علیش، ۱۲۹۹: ۱، ص: ۲۵۶) از سوی مالک ترک شده است. در مقابل جریان رأی گرا، احمد بن حنبل، حدود سی هزار روایتی را که در مسند خود آورده است، معتبر و مورد عمل می‌داند (عسقلانی، ۱۴۰۴: ۱/۴۴۸).

باید دانست که بسیاری از ائمه مذاهب اهل سنت، با بهانه تراشی، از عمل به احادیث صحیح السنندی که برخلاف مذهبشان است، خودداری نموده‌اند (ابوزهو، ۱۳۸۷: ۳۳). برای مثال فقه‌ای حنفیه برای اثبات رأی خود در تکتف و رد روایات مورد استناد شافعیه، قرار دادن دست زیر ناف را مناسب تر برای حفظ عورت و تعظیم خداوند می‌دانند و عمل شافعیه را تشبیه به عمل یهود و نصارا می‌دانند. در مقابل شافعیه در مقام رد حنفیه، قرار دادن دست روی سینه را مناسب‌تر با حفظ ایمان- چون ایمان در قلب است- و عمل احناف را تشبیه به زنان معرفی کرده‌اند! (عینی، ۲۰۰۸: ۲۳/۹).

۲. عرضه حدیث بر قرآن

بر اساس روایات شیعه و اهل سنت، یکی از مهم‌ترین عوامل سنجش میزان اعتبار یک حدیث، عرضه آن بر قرآن است. روایت مخالف قرآن، زخرف و بی‌ارزش، غیرقابل استدلال و غیر صادر از معصومین علیهم‌السلام است که باید کنار گذاشته شود (کلینی، ۱۴۰۷: ۱/۶۹ و شافعی، ۱۳۹۳: ۷/۲۳۹ و ابویوسف، ۲۰۱۷: ۱/۲۵ و شوکانی، ۲۰۰۷: ۱/۱۶۸ و صنعانی، ۱۴۰۳: ۱/۱۱۱).

بر این اساس، مخالفت با قرآن یکی از عوامل تضعیف صدوری روایت در نزد علمای شیعه است که ادله حجیت خبر واحد شامل آن نمی‌شود (جزائری، ۱۴۱۵: ۸/۱۴۶ و بجنوردی، ۱۳۸۰: ۲/۷۷۳). باید دانست که منظور از مخالفت مورد بحث، تنافی روایت با روح کلی قرآن و طبیعت تشریحات و مزاج احکام آن - مثل عصمت اهل بیت علیهم‌السلام، نفی ظلم و ستم، نفی جسمانیت خداوند و... - است (صدر، ۱۴۱۷: ۷/۳۳۳). این تعارض شامل مخالفت بدویه مثل تبیین، تخصیص و تقیید آیات قرآن با روایات معتبر، نیست. این مخالفت و تنافی عرفی، باید به‌گونه‌ای باشد که هیچ جمع عقلایی مقبولی در میان نباشد (شیخ مفید، ۱۴۱۴: ۱۴۹ و نائینی، ۱۳۵۲: ۱/۵۰۵).

احادیث جعلی دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام با هدف ضربه زدن به مقام و آبروی آنها همانند روایات غلو آمیز ابوالخطاب (کلینی، ۱۴۲۹: ۱۵/۵۱۷ و خمینی، ۱۳۸۲: ۲/۵۸) به جهت منافات با آیات توحیدی و روایات مخالف عصمت اهل بیت علیهم‌السلام به دلیل معارضه با آیات متعدد به خصوص آیه تطهیر (خویی، ۱۴۱۸: ۱۷/۳۱۳)، روایات تخلص از ربای قرضی و معاملی با حیل شرعی را به دلیل مخالفت با آیات نهی از ربا، (خمینی، ۱۴۲۱: ۲، ۵۴۰ و ۵۴۵) از مصادیق روایات مخالف قرآن هستند.

در مقابل، برخی از علمای رجال و حدیث اهل سنت، همانند یحیی بن معین و ذهبی، احادیث عرضه روایات بر قرآن را موضوع و ساخته شده توسط زنادقه (شوکانی، ۱۴۰۷: ۲۹۱/۱) و خوارج (بدران، ۱۴۰۱: ۹۷/۱) می دانند و با بهانه حجیت مطلق سنت نبوی در قرآن، خود این روایت را در تعارض با قرآن معرفی می کنند (عظیم آبادی، ۱۳۸۸: ۱۸۲۰/۹ و بدران، ۱۴۰۱: ۹۷/۱).

به نظر می رسد که این سخن ناشی عدم فهم صحیح مراد جدی این احادیث است چون اگر روایات منسوب به رسول خدا ﷺ، در تعارض با نصوص قرآنی باشد، امر به متناقضین از سوی شارع لازم می آید (حکیم، ۱۴۱۸: ۲۳۳). وانگهی سنجش اعتبار روایات با اصول و قواعد کلی قرآنی هیچ نفعی به زنادقه که اعتقادی به وحدانیت خداوند و آخرت ندارد، نمی رساند! (عاملی، ۱۴۱۵: ۲۷۵/۱) نیز بر اساس آیات قرآن (نحل: ۴۴ و ۶۴)، سنت نبوی، تبیین قرآن تلقی می شود و بر اساس دیدگاه شاطبی، قانون گذاری جدیدی در آن وجود ندارد (فاعور، ۱۴۲۷: ۱۳۷/۲).

به حاشیه رفتن سنجه احادیث با حقایق مسلم و قواعد کلی قرآنی در میان اهل سنت، باعث ورود و اعتباربخشی احادیث جعلی و دروغ فراوانی در معتبرترین مجامع روایی اهل سنت - مثل صحیح بخاری و مسلم که روایات آن در نزد اهل سنت بالاجماع قطعی الصدور است (دهلوی، ۱۹۸۶: ۸۵/۱ و سیوطی، ۱۴۲۴: ۹۱/۱) - شده است که به برخی از آنها اشاره می کنیم:

- حدیث خلقت عالم در هفت روز توسط ابوهریره (نیشابوری، ۱۳۹۹: ۲۱۴۹/۴) برخلاف آیات متعدد قرآن مثل آیه ۵۴ سوره اعراف و ۴ سوره حدید در شش روز (مناوی، ۱۳۵۶: ۴۴۷/۳)؛

- روایت برخی صحابه، دال بر عذاب شدن میت به خاطر گریه کردن زندگان بر او، بر خلاف آیه ۱۶۴ سوره انعام (حلی، ۱۴۱۲: ۴۲۶/۷)؛
- نفی ارث گذاشتن انبیاء الهی، برخلاف آیه ۱۶ سوره نمل و ۵ سوره مریم و ۷۵ سوره انفال (بخاری، ۱۴۰۷: ۳۶۰/۳)؛

- مسحور شدن رسول خدا ﷺ، برخلاف آیه ۳۳ احزاب و ۴۰ حجر (بخاری، ۱۴۰۷: ۲۱۷۴/۵)؛
- شرکت رسول الله ﷺ در مجالس رقص و پای کوبی و موسیقی حرام، برخلاف آیه ۴ سوره قلم (بخاری، ۱۴۰۷: ۳۲۴/۱)؛

- پر شدن جهنم با داخل شدن خداوند با پاهایش، برخلاف آیه ۱۸ سوره اعراف (بخاری، ۱۴۰۷: ۲۷۱۱/۶)؛

- مخالفت با دستور قرآن در رابطه مسح پاها در وضو، برخلاف آیه ۶ سوره مائده (بخاری، ۱۴۰۷: ۴۸/۱)؛

۳. عدم تخریب حدیث در کتب روایی معتبر و مشهور

در روش اجتهادی امامیه، تخریب یک حدیث در کتب روایی معتبر و مشهور - مثل کتب اربعه یا اصول چهارصدگانه - یکی از قرائن صحت صدور روایت است (نراقی، ۱۳۸۸: ۹۳۳/۲ و ۹۳۴). تا جایی که در نزد برخی از فقها، ذکر سند در کتب اربعه، امری تبرعی و برای تبرک صرف است (مجلسی، ۱۴۰۶: ۲۸/۱ و سبحانی، ۱۴۲۴: ۴۶۲/۳).

بالاتر، در کلام برخی از فقها، عدم ذکر حدیث در کتب اربعه، یکی از اسباب ضعف و بی‌اعتباری صدور روایت، شمرده شده است. برای مثال می‌توان به روایت نهی از اتکاء در قیام نماز (عاملی، ۱۴۱۹: ۵۶۲/۶)، روایات وجوب تحریم و تحلیل نماز با تکبیر (خویی، ۱۴۱۸: ۲۹۶/۱۵)، روایات دال بر تحریف لفظی به نقیصه در قرآن (خویی، ۱۴۱۸: ۲۲۰) و روایات عدم وجوب زکات در دین (منتظری، ۱۴۰۹: ۹۸/۱) اشاره کرد.

عدم تخریب روایت در کتب معتبر روایی اهل سنت نیز یکی از عوامل تضعیف صدور آن بیان شده است. برخی عدم تخریب یک حدیث توسط بخاری و مسلم در صحیحشان را، یکی از عوامل ضعف و بی‌اعتباری روایت معرفی کرده‌اند (عسقلانی، ۱۳۲۶: ۴۵/۹). به همین دلیل ابن تیمیه در صحت صدور حدیث متواتر غدیر تشکیک کرده است (ابن تیمیه، ۱۴۰۶: ۷، ۳۱۹).

این در حالی است که بخاری از شش صد هزار حدیث، که دویست هزار حدیث آن بر اساس مبانی او صحیح بوده است (سبکی، ۱۴۲۲: ۱۷۱/۱)، تنها حدود ۲۶۰۰ حدیث را در کتابش، داخل نموده است (بغدادی، ۱۹۹۷: ۱۹۵/۱ و حجوری، ۲۰۱۹: ۱۱۴/۱) که اگر این مبنا قبول شود، اکثریت احادیث اهل سنت تضعیف می‌شود.

احمد بن حنبل نیز مدعی است مسندش را از میان بیش از هفتصد هزار حدیث جمع‌آوری کرده است و هر حدیثی که در آن صحت آن اختلاف شد، اگر در مسند او نبود، حجت نیست (عسقلانی، ۱۴۰۴: ۴۴۸/۱؛ بدران، ۱۴۰۱: ۱۰۴/۱) برخی از علما در مقام نقد ادعای امام حنبله، کلام او را حمل بر غالب موارد کرده‌اند چون احادیث صحیح‌السند و معتبر بسیاری است که در مسند احمد وجود ندارد (اللحیدان، ۱۴۲۰: ۱۶/۱).

مقایسه روش اجتهادی شیعه و اهل سنت نشان می‌دهد که عدم ذکر حدیث در کتب اربعه تنها به‌عنوان یکی از قرائن تلقی می‌شود در حالی که در نزد اهل سنت، علاوه بر اختلاف شدید میان علمای آنها از حیث کمی، بی‌اعتباری بسیاری از احادیث خارج از کتب مورد بحث نیز، چالش جدی برای آنها ایجاد کرده است. لذا به نظر می‌رسد روش اجتهادی شیعه در این مورد، از دید عقلایی مناسب تر است.

۴. جعل، تحریف و تخلیط در کتب روایی و احادیث

مجموع بودن یک روایت، تحریف، تصحیف و تخلیط از اسباب ضعف و بی اعتباری صدور روایات در نزد امامیه و اهل سنت است. برای مثال در نظر شیخ مفید، برخی از روایات کتاب سلیم بن قیس، هرچند دارای مضمون صحیح است، ولی به جهت تخلیط و تدلیسی که در این کتاب روی داده است، قابل اعتماد نیست (شیخ مفید، ۱۴۱۴: ۱۴۹).

کتاب محاسن برقی - که یکی از اصول روایی قبل از تدوین کتب اربعه است - دچار برخی تحریفات شده است (بهبهانی، ۱۴۱۶: ۱۹۴). در نظر نجاشی، کتاب تفسیر محمد ابن ارومه، به جهت تخلیط، بی اعتبار است (نجاشی، ۱۳۶۵: ۳۲۹). در بعضی موارد دیگر، جعلی بودن روایت - مثل اعتراف ابو جمیله به جعل نامه محمد بن ابی بکر به معاویه - سبب بی اعتباری صدور آن شده است (زنجانی، ۱۴۱۹: ۷۸۱۴/۲۵).

اختلاف نسخه نیز یکی دیگر از اسباب ضعف صدور روایات است (بهبهانی، ۱۴۱۶: ۳۱ و ۳۲) که فقهای شیعه به صورت موردی، بسیاری از آنها را بررسی کرده اند (قمی، ۱۴۱۹: ۱۳/۲؛ زنجانی، ۱۴۱۹: ۷۷۹۴/۲۵؛ ۶۳۴۵/۲۰؛ ۷۳۲۷/۲۳) همچنین تصحیف و وجود اختلاف نسخه در کتاب کشی، از اسباب ضعف روایات آن قلمداد شده است (استرآبادی، ۱۴۲۲: ۱۸۵/۶).

باید در نظر داشت که صحیح ترین و معتبرترین کتب روایی اهل سنت نیز علاوه بر اختلاف نسخه فراوان، از دستبرد و تحریف دور نمانده است. در بسیاری از تراجم و عناوین بخاری، در ابتدای تألیف روایتی نبوده است که به دلیل ناتمام ماندن جمع آوری و کتلت آن، (باجی، ۱۹۸۶: ۳۱۰/۱) درگذر زمان روایاتی به این کتاب افزوده است (عینی، ۲۰۰۸: ۱۸۰/۲۳). بنا به گزارش علمای اهل سنت، روایت زنای میمون ها و اجرای حد رجم توسط آنها از مواردی است که به این کتاب افزوده شده است (حمیدی، ۲۰۰۲: ۳۶۸/۳ و قنوجی، ۱۹۸۵: ۲۲۴/۱). همچنین مسند احمد بن حنبل یک بار به صورت کامل از بین رفته است و نیز فرزندش عبدالله، از نزد خود روایاتی را بدان افزوده است (اللحیدان، ۲۰۰۴: ۲۶/۱).

بالتر از همه این موارد، علامه «معلمی یمانی» - که معروف به ذهبی زمان است - معترف به تحریف سازمان یافته به خاطر تعصبات مذهبی در احادیث است (معلمی یمانی، ۱۴۰۶: ۴۱۹/۱). یکی از مهم ترین عوامل این سانسورها و تحریفات، قاعده «امساک عما شجر بین الاصحاب» است که در ادامه مقاله بدان پرداخته می شود.

با بررسی تطبیقی این عوامل در تضعیف صدور روایات شیعه و اهل سنت، به نظر می‌رسد به دلیل وجود تعصبات مذهبی و قاعده امساک، شاهد سانسور هدف‌دار و سازمان یافته در روایات اهل سنت هستیم که ضربه بزرگی به اعتبار صدور روایات از دیدگاه عقلایی وارد می‌کند.

۵. نقل به معنی روایت

نقل به معنی یکی دیگر از اسباب تضعیف صدور احادیث است (عاملی، ۱۴۲۶: ۱۷۶). در نزد علمای شیعه، نقل به معنی به شرط رعایت قوانین آن از جمله عدم تغییر در مراد جدی کلام، جایز است (مجلسی، ۱۴۰۶: ۲۸/۱). اما اگر بدون ضابطه باشد و باعث تغییر حکم شرعی شود، (مجلسی، ۱۴۱۰: ۶/۸۱ و ۷) جایز نیست. در نزد علمای شیعه، برخی از روایات همانند عمار سبابی به دلیل نقل به معنی دارای ضعف است (مجلسی، ۱۴۰۴: ۲۳۳/۱۵) اما باید توجه داشت که به دلیل کتابت احادیث از حین صدور آن، (مجلسی، ۱۴۰۶: ۲۰۴/۱۴؛ عاملی، ۱۴۰۹: ۲۵۴/۳۰ و عاملی، ۱۴۱۸: ۱۸) این معضل کمترین خدشه را در اعتبار احادیث داشته است به گونه‌ای که تا دلیل خاصی بر نقل به معنی در روایت اقامه نشود، اصل غالبی، نقل به لفظ است. شایان ذکر است که در صورت تعارض حدیث منقول به لفظ با حدیث منقول به معنی، منقول به الفاظ مقدم است (قزوینی، ۱۴۲۷: ۶۵۶). در مقابل اکثر احادیث اهل سنت، از طریق نقل به معنی منتقل شده است. (سیوطی، ۲۰۰۸: ۵۲) این امر قبل از تدوین حدیث، به دلیل منع از کتابت حدیث، شدت بیشتری داشته است (عتر، ۱۴۱۸: ۲۲۸/۱) با مطالعه در احوال سلف و صحابه روشن می‌شود که در بسیاری از موارد یک روایت را با الفاظ مختلف نقل کرده‌اند (ابن بهادر، ۱۴۱۹: ۱۲۰/۱) بنا به اعتراف ذهبی، اکثر حافظین اهل سنت، همانند بخاری، سفیان ثوری (ابن بهادر، ۱۴۱۹: ۶۰۸/۳) و... روایات را نقل به معنی می‌کردند (ذهبی، ۱۴۰۵: ۳۱، ۱۰۲) تعجب از بخاری است که در صحیحش، یک روایت را با یک سند واحد، به دو شکل نقل کرده است! (ابن حجر عسقلانی، ۱۳۷۹: ۲۲۷/۱۰) بلکه بالاتر، عادت و شیوه او، نقل به معنی و اختصار احادیث بوده است (ابن حجر عسقلانی، ۱۳۷۹: ۲۹۸/۱۶) که در موارد بسیاری، باعث خلل جدی در معنی شده است.

برای مثال می‌توان به روایت «خلق الله آدم علی صورته» اشاره نمود. این روایت به دلیل نقل به معنی بی‌ضابطه در منابع اهل سنت از معنی اصلی خود فاصله زیادی گرفته است. (مازندرانی، ۱۳۸۲: ۲۶۱/۳؛ بخاری، ۱۴۰۷: ۲۲۹۹/۵). مثال دیگر روایت «لعن الله الواصلة والمستوصلة» است که برخی از صحابه و فقها متعلق وصل را موی سر قلمداد کرده‌اند (بخاری، ۱۴۰۷: ۳۰۳) این در حالی است که مراد اصلی روایت در بیان امام صادق علیه السلام و وصل کردن زناکاران به همدیگر است (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۱۸/۵).

نتیجه آن که به دلیل سنت کتابت و خلاف قاعده بودن نقل شفاهی در روش اجتهادی امامیه، صدور احادیث از اعتبار بیشتری در نزد عقلاء در مقایسه با احادیث اهل سنت دارد.

۶. تحلیل روایت در بستر حقایق تاریخی

این امر شامل بحث از مخالفت روایت با تاریخ قطعی، موافقت روایت با اهل سنت، دخالت جریان سیاسی حاکم، قاعده «امساک عما شجر بین الاصحاب» و نفوذ یهود و روایات بنی اسرائیلی است:

مخالفت روایت با تاریخ قطعی

مخالفت روایت با حقایق قطعی تاریخی، یکی از اسباب بی اعتباری آن در نزد شیعه (هاشمی شاهرودی و دیگران، ۳۱۹/۴۲) و اهل سنت است (بغدادی، ۱۳۸۷: ۱۱۹/۱). با این وجود، در معتبرترین کتب حدیثی اهل سنت - که در نظر آنها صحیح ترین کتب بعد از قرآن هستند و اجماع علما بر صحت صدور همه روایات آن وجود دارد، - احادیثی را مشاهده می کنیم که با حقایق مسلم تاریخی در تعارض است.

روایت موجود در صحیح مسلم با مضمون درخواست ابوسفیان در زمان اسلام او، برای ازدواج دخترش - ام حبیبه - با رسول خدا ﷺ (نیشابوری، ۱۴۱۲: ۱۹۴۵/۴) یکی از این موارد است. زیرا از قطعیات تاریخ، وقوع این ازدواج در زمان شرک ابوسفیان است.

مثال دیگر، حدیث مذکور در صحیح بخاری است که ابوبکر را در زمان هجرت، به عنوان شیخی که معروف همگان است، معرفی نموده و رسول الله ﷺ را با آنکه چند سال مسن تر از ابوبکر بوده است، به عنوان جوانی که کسی او را نمی شناسد، توصیف کرده است (بخاری، ۱۴۰۷: ۱۴۲۳/۳) می باشد.

۷. موافقت با اهل سنت

موافقت مضمون یک روایت با روایات اهل سنت (خمینی، ۱۳۷۵: ۲۱۵) و شرایط تقیه (مومن قمی، ۱۴۱۹: ۵۱۵/۲) از مرجحات جهتی و اسباب خاص تضعیف صدور احادیث در نزد شیعه است. برای مثال؛ روایات ثابت کننده سهو النبی ﷺ در نظر شیخ مفید و سید مرتضی، به دلیل موافقت مضمونی با روایات اهل سنت، از حیث صدور مخدوش شده است (بهبهانی، ۱۴۱۶: ۱۸۳). روایت دال بر شستن پاها در وضو به جای مسح (طوسی، ۱۳۹۰: ۶۵/۱)، جواز تمام خواندن نماز برای مسافر (طوسی، ۱۳۹۰: ۲۲۵/۱) و جواز عدم جهر در قرئت نمازهای جهری (طوسی، ۱۳۹۰: ۳۱۳/۱) از نمونه هایی است که شیخ طوسی در استبصار بدان اشاره کرده است.

دخالت‌های سیاسی جریان حاکم

دخالت‌های جریان‌های سیاسی در تدوین و جعل حدیث یکی از اسباب تضعیف صدور روایات در نزد شیعه و اهل سنت است. اما با توجه به دخالت گسترده جریان‌های حکومتی در جعل و تدوین احادیث اهل سنت، اعتماد صدور به روایات آنها در نزد عقلاء به شدت کاسته می‌شود. در ادامه به مواردی از این دخالت‌ها اشاره می‌کنیم:

بر اساس منابع رجالی و تاریخی اهل سنت، معاویه گروهی از صحابه و تابعین مثل ابوهریره، عمرو بن عاص، مغیره و... را مأمور کرده بود تا احادیثی در طعن به شخصیت امیرالمؤمنین علیه السلام جعل کنند (ابن ابی الحدید، ۱۳۷۸: ۶۳/۴).

جریان‌های اموی سعی زیاد در متهم نمودن حضرت علی علیه السلام در ماجرای افک داشتند (بخاری، ۱۴۰۷: ۱۵۲۲/۴). شهر بصره در زمان تابعین، معروف به نصب و دشمنی با امیرالمؤمنین علیه السلام بوده است لذا احادیث این شهر در مباحث اختلافی مرتبط با اهل بیت علیهم السلام، مورد نقد و شک جدی قرار دارد (ذهبی، ۱۴۰۵: ۹۶/۸ و ۵۳/۲۱ و عسقلانی، ۱۴۰۶: ۴۳۹/۴ و حموی، ۱۳۹۸: ۳۵۲/۲).

بنی عباس به جهت مقابله با فرزندان امام حسن علیه السلام، اقدام به جعل احادیثی در تخریب شخصیت آن حضرت نمودند (مسعودی، ۱۴۰۹: ۲۶۱/۳). عالمان دربار متوکل ناصبی، مثل ابوبکر بن ابی شیبۀ (سیوطی، ۱۹۵۲: ۳۰۱/۱) به این اتهامات دامن می‌زدند (ابن ابی شیبۀ، ۱۴۰۹: ۱۸۷/۴).

جریان حاکم بنی امیه، بدیهی‌ترین حقیقت مثل فرزند رسول خدا صلی الله علیه و آله بودن امام حسن و امام حسین علیهم السلام را انکار می‌کرد و حتی با وجود استدلال محکم قرآنی برای اثبات آن، اقدام به مجازات قائلین به این حقیقت می‌کرد (حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱: ۳، ۱۸۰).

شرایط فکری حاکم به گونه‌ای بود که حتی در بدری بودن امیرالمؤمنین علیه السلام که از بدیهی‌ترین حقایق تاریخی است، برای برخی، شبهه وجود داشت (بخاری، ۱۴۰۷: ۱۴۶۰/۴). سعید بن جبیر از به دلیل ترس از دژخیمان بنی امیه، از گفتن پرچم‌داری امیرالمؤمنین علیه السلام در جنگ‌های رسول‌الله صلی الله علیه و آله که از بدیهی‌ترین فضیلت‌های او است، ترس و واهمه شدیدی داشت؛ و برای گفتن آن به مکه پناهنده شد (حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱: ۱۴۷/۳).

شعبه بنی حجاج از امامان حدیث نزد اهل سنت، حضور بیش از یک نفر از اصحاب بدر سپاه امیرالمؤمنین علیه السلام را انکار می‌کرد! این انکار تعجب بسیاری از علمای دیگر اهل سنت مثل ذهبی و... را برانگیخته است! (ذهبی، ۱۴۰۵: ۲۲۱/۷) ابوحنیفه و همراهان او در فضائل بدیهی امیرالمؤمنین علیه السلام شبهه ایجاد می‌کردند و حتی محدث بزرگی مثل اعمش را به خاطر نقل آن حقایق تویخ می‌نمودند (حسکانی، ۱۴۱۱: ۲۶۲/۲ و ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۱۵۷/۲).

احادیث با مضامین سیاسی و حکومتی که برخلاف مصالح حکومت بنی امیه بود، به شدت از سوی کنترل می شد. در این باره عبدالله بن عمرو بن عاص با آنکه از همفکران بنی امیه بود، به خاطر روایتی که حق حکومت را برای غیر قریش ثابت می کرد، به شدت توسط معاویه توییح شد (بیهقی، ۱۴۱۰: ۱۴۱/۸).

جریان سیره نگاری توسط بنی امیه با هدف دشمنی با امیرالمؤمنین علیه السلام و حذف مناقب ایشان شکل گرفت (اصفهانی، ۱۳۶۸: ۲۱/۲۲). بنی امیه سعی بسیاری در ابطال و حذف آثار امیرالمؤمنین علیه السلام داشتند (رازی، ۲۰۰۰: ۱۶۹/۱). آنها حتی احکام عبادی مثل لیبیک گفتن در حج را به خاطر بغض آن حضرت ممنوع کرده بودند (نسائی، ۱۴۰۶: ۲۵۳/۵) آنها چندین کتاب از فضائل ایشان را به بهانه های واهی، در تنور سوزاندند (خلال، ۱۴۱۰: ۵۱۰/۳). جریان سیاسی غالب اموی و عباسی در نزد اهل سنت، در موارد متعددی از احکام نماز، نکاح، حج و... با فقه امیرالمؤمنین علیه السلام به خاطر مطامع سیاسی و بغض آن حضرت مخالفت کردند (شهرستانی، ۱۴۱۶: ۸۵ و شهرستانی، ۱۴۲۶: ۱۸۲/۱ و ۲۴۹) برخی از جریان های فکری در مکه، برای اثبات نظر خود در یک فرعی فقهی مرتبط با وصیت و ارث؛ به تابعی بزرگی مثل طاوس - از شاگردان بزرگ عبدالله بن عباس - دروغ می بستند (شیخ طوسی، ۱۴۲۰: ۶۷/۴).

نواصب همیشه دنبال کتمان نمودن مقامات امیرالمؤمنین علیه السلام بودند (عشیمین، ۲۰۱۷: ۲۸/۱) برای مثال آنها فضیلت بدیهی و مسلم مباحله را با وجود نص قرآنی انکار می کردند (آلوسی، ۱۴۱۵: ۷۶/۳ و رشید رضا، ۱۹۹۰: ۱۴۶/۱۰). شرایط فکری جامعه به گونه ای بود که حتی در قطعی ترین فضائل آن حضرت مثل حدیث منزلت - با وجود شنیدن از افراد معتبر - نیز شک داشتند (نیشابوری، ۱۴۱۲: ۱۸۷۰/۴).

امام بزرگ اهل سنت مالک بن انس از نقل روایت از امام صادق علیه السلام در زمان حکومت اموی به خاطر ترس خودداری کرد (ذهبی، ۱۴۰۵: ۳۱۷/۱۱). شعبی نیز به دلیل ترس از بنی امیه حضور امیرالمؤمنین علیه السلام در مباحله را نقل نکرد (طبری، ۲۰۰۱: ۴۷۰/۵) شرایط به گونه ای بود که محبین و شیعیان آرزوی نقل فضائل اهل بیت علیهم السلام را به قیمت شهادت و گردن زده شدن، داشتند (ذهبی، ۱۴۰۵: ۴۸۶/۵).

برخی از راویان فاسق، سخنان اهل بیت علیهم السلام را از روی نادانی تحریف نموده و اقدام به جعل حدیث می کنند. همچنین برخی دیگر، عامدانه به جهت رسیدن به مطامع دنیوی، به نفع جریان های حکومتی، به نام آنها حدیث جعل می کنند (بهبهانی، ۱۴۱۶: ۳۵) عالمان درباری اموی و عباسی برای رسیدن به درهم و دینار به راحتی حدیث جعل می کردند (مازندارنی، ۱۳۸۲: ۵۹/۱) و حتی در موارد حساس تاریخ صدر اسلام مثل ماجرای بیعت امیرالمؤمنین علیه السلام با خلیفه منتخب سقیفه، برای حدیث جعلی خود، قیمت گذاری نیز می کردند (بیهقی، ۱۴۱۰: ۱۴۳/۸).

این در حالی است که در فقه و حدیث امامیه، این دخالت‌ها به صورت جریان‌ی و کلان نبوده است. علاوه بر این امر، ائمه علیهم‌السلام به شدت با افراد دروغ‌پرداز و جعل حدیث همانند: مغیره بن سعید، (حلی، ۱۴۰۲: ۵۱۷)، ابن بابا قمی، (ساعدی، ۱۴۲۶: ۴۳۹/۱) عروة بن یحیی، (ساعدی، ۱۴۲۶: ۲، ۳۳۸) ابوالسمه‌ری، (ساعدی، ۱۴۲۶: ۴۸۹/۳) برخورد داشته و مانع نفوذ روایات و افکار آنها می‌شدند. همچنین فقهای شیعه، روایات منع از قیام در برابر حکومت را ساخته جریان‌های حاکم اموی و عباسی دانسته‌اند که از حیث صدور ارزشی نمی‌تواند داشته باشد (منتظری، ۱۴۰۹: ۲۲۲/۱).

۸. حکومت قاعده «امساک عما شجر بین الاصحاب» صدور روایات اهل سنت

قاعده «امساک عما شجر بین الاصحاب» یکی از مهم‌ترین قواعد حدیثی و کلامی میان علما و محدثین اهل سنت است. این قاعده باعث جهت‌گیری‌های خارج از معیارهای علمی در علم رجال و حدیث اهل سنت شده است. این امر باعث خدشه جدی در آرای رجال و حدیثی علمای اهل سنت است که اثر مستقیمی در اعتبار سنجی صدور احادیث در نظر عقلاء دارد که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

حذف و سوزاندن احادیث و کتب: هر کتابی که متضمن احادیثی باشد که در آن مشاجرات صحابه و اختلافات آنها ذکر شده باشد و یا کوچک‌ترین طعنی به صحابه وارد شده باشد، باید از بین رفته (ذهبی، ۱۴۰۵: ۷۴/۱۹ و عانض، ۲۰۰۰: ۷۴۰/۲) و آتش زده شود (خلال، ۱۴۱۰: ۵۱۰/۳ و ابن عدی، ۱۴۰۹: ۳۲۰/۴).

داوری‌ها و اتهامات بی‌اساس به راویان حدیث: هرکسی که اختلافات صحابه را ذکر کند با قتل (ابن جوزی، ۱۴۱۸: ۲۹۵/۱) و اتهام زندقه و کفر، (گروهی از علما، ۱۴۲۱: ۲۴۲/۱ و بغدادی، ۱۹۹۷: ۴۹/۱ و عتر، ۱۹۹۷: ۱۲۳/۱) للحاد، (علنض، ۱۴۲۱: ۷۴۰/۲ و ذهبی، ۱۴۰۵: ۷۴/۱۹) روبه‌رو می‌شود. برچسب رافضی‌گری و خباثت بر پیشانی او نقش می‌بندد (ابن ابی‌یعلی، ۱۳۹۴: ۲۹/۱) هرچند او از ائمه حدیثی و راویان بزرگ اهل سنت مثل رواجی، (ابن عدی، ۱۴۰۹: ۳۴۸/۴) عبدالرزاق صنعانی، (ابن عدی، ۱۴۰۹: ۳۱۵/۵) زکریا بن یحیی، (ابن عدی، ۱۴۰۹: ۲۱۴/۳)، ابوالاظهر نیشابوری، (ذهبی، ۱۴۰۵: ۱۱۰/۱۸ و ۱۱۱) و کعب بن جراح، (ذهبی، ۱۴۰۵: ۱۶۰/۱۷ و ۱۶۱) ابو عروبه، (ذهبی، ۱۴۰۵: ۸۵/۲۸ و ۸۶) حاکم نیشابوری، (ذهبی، ۱۴۰۵: ۱۶۸/۳۳)، ابوعلی بزار، (بغدادی، ۱۹۹۷: ۳۵۴/۳ و ۳) و ابن عقده (ذهبی، ۱۴۰۵: ۴۲۷/۲۹) و ابن عدی، (ذهبی، ۱۴۰۵: ۷۰/۲۵ و ۷۱) و ابن عدی، (بغدادی، ۱۹۸۵: ۴۳/۲) و ابن کثیر، (۲۰۲۲: ۷۸/۶) و ابن ابی دارم (ذهبی، ۱۴۰۵: ۸۷/۳۰)، ... باشد!

حرمت استماع و نقل و تفکر: کناره‌گیری از گوش دادن و روایت کردن احادیث مثالب صحابه (خلال، ۱۴۱۰: ۵۰۲/۳ و ۵۰۳) و علمای معروف و بزرگ (ذهبی، ۱۴۱۲: ۲۴/۱ و ذهبی، ۱۴۰۵: ۷۴/۱۹) بلکه بالاتر ترک تفکر، سخن گفتن، روایت کردن و هر نوع بحث و جستجو و تحقیق درباره مثالب و انحرافات و اختلافات صحابه (مصلح، ۱۴۲۱: ۳/۲۶ و فوزان، ۱۴۲۵: ۱۲۸/۱)، از دیگر آثار قاعده است.

بیان ثمره: قاعده امساک از مشاجرات صحابه، باعث جهت‌گیری‌های خارج از معیارهای علمی در علم رجال و حدیث اهل سنت شده است. این امر باعث خدشه جدی در آرای رجالی و حدیثی علمای اهل سنت است که اثر مستقیمی در اعتبار سنجی صدور احادیث در نظر عقلاء دارد. بر این اساس تحلیل‌های مرتبط با حقایق تاریخی نزد اهل سنت، ناقص و دارای ضعف جدی از نگاه عقلایی است.

۹. نفوذ یهود و روایات بنی اسرائیلی در روایات اهل سنت

با توجه به نفوذ شدید افکار و اندیشه‌های اهل کتاب در میان صحابه‌ای همانند ابوهریره، عبدالله بن عمرو بن عاص، اعتبار صدور احادیث آنها از دیدگاه عقلایی به شدت مخدوش است و قابلیت استناد برای کشف سنت نبوی را نمی‌تواند داشته باشد. توجه به مصادیق زیر گوش‌های از این نفوذ را تبیین می‌کند:

- رواج گسترده روایت از کتاب‌های اهل کتاب توسط کعب الاحبار و دیگران در شهر مدینه در زمان حکومت بنی امیه (بخاری، ۱۴۰۷: ۲۶۷۹/۶)؛

- جواز نقل روایت از بنی اسرائیل (ابن حبان، ۱۴۱۴: ۱۴۷/۱۴) و ممنوعیت نقل روایت از رسول الله ﷺ بعد از وفات آن حضرت (نیشابوری، ۱۴۱۱: ۲۱۶/۱)؛

- روایت نمودن به اندازه دو بار شتر کتاب، از کتب اهل کتاب توسط صحابی بزرگی مثل عبدالله بن عمرو بن عاص (عینی، ۲۰۰۸: ۱۶۹/۲ و ج ۲۱۱/۹)؛

- تدلیس روایت توسط ابوهریره - با بیش از پنج هزار حدیث در کتب روایی اهل سنت - و انتساب افکار کعب الاحبار عالم بزرگ یهودی - به رسول خدا ﷺ (ابن کثیر، ۲۰۲۲: ۱۱۷/۸)؛

- اعتراض عبدالله بن عباس به وضعیتی عمومی جامعه اسلامی در رجوع به اهل کتاب برای حل مسائل دینی به جای رجوع به قرآن (بخاری، ۱۴۰۷: ۶، ۲۶۳۵)؛

- روایت کتاب‌های یهودی برای صحابه توسط کعب الاحبار (ذهبی، ۱۴۰۵: ۴۸۸/۵) و متأثر شدن برخی صحابه معروف از افکار یهود (طبری، ۱۴۰۷: ۴۷/۱ و عسقلانی، ۱۴۱۹: ۲۵/۳ و

اصفهانی، ۱۴۰۵: ۲۵/۶ و بغدادی، ۱۹۷۴: ۵۲/۱ و نیشابوری، ۱۴۱۱: ۱۴/۳)؛

- نفوذ گسترده روایات نبی اسرائیلی و اهل کتاب در منابع اصلی کتب تفسیری همانند تفسیر مقاتل بن سلیمان (ابن حبان، ۱۳۹۶: ۱۴/۳) و تفسیر مجاهد (ذهبی، ۱۴۰۵: ۸/۸) و کتب تاریخی اصلی مثل تاریخ ابن اسحاق (ذهبی، ۱۴۰۵: ۶۵/۱۳):

۱۰. مخالفت با حکم قطعی عقلی

مخالفت با حکم قطعی عقل یکی از اسباب بی اعتباری صدور روایت و طرح آن در نزد امامیه و اهل سنت است (شیخ مفید، ۱۴۱۴: ۱۴۹ و عتر، ۱۴۱۸: ۳۱۶/۱). برای مثال روایت دال بر جواز ظلم به مؤمن (اردبیلی، ۱۴۰۳: ۱۲، ۱۳۳) یا ذلت و حقارت بزرگ برای او (شاهرودی، ۱۴۰۲: ۱۴۷/۱) به دلیل مخالفت با حکم عقل کنار گذاشته شده است.

با وجود این امر در صحیح‌ترین کتب روایی اهل سنت همانند صحیح بخاری روایت‌هایی وجود دارد که ضدیت آن با عقل بر کسی پوشیده نیست. از این روایات می‌توان به روایت امکان رؤیت خداوند با چشم سر در روز قیامت اشاره کرد (بخاری، ۱۴۰۷: ۲۷۷/۱ و قاری، ۲۰۰۲: ۲۷۵/۱۶ و نووی، ۱۳۹۲: ۳۱۲/۱).

۱۱. تعارض با روایات دیگر

یکی از مهم‌ترین اسباب تضعیف صدور روایت در نزد امامیه و اهل سنت، تعارض یک حدیث با روایات دیگر است (عاملی، ۱۴۱۱: ۱۷۵/۶ و قرطبی، ۱۳۹۳: ۱۶۴/۴ و تبریزی، ۱۴۰۵: ۱۲۴/۹).

در فقه امامیه، مخالفت یک روایت با روایت اصحاب اجماع و معروفین به فتوا در احکام الهی مثل زراره بن اعین، ابن ابی عمیر و حسن بن محبوب و... نیز باعث ضعف صدور است (شیخ مفید، ۱۴۱۴: ۱۴۸).

همچنین در روش اهل سنت، اگر یک روایتی با احادیث مجمع علیه صحیح بخاری و مسلم در تنافی باشد، روایت موجود در صحیحین مقدم است (ابن حاجب، ۱۹۹۹: ۶۱۸/۴) و حکم به نکارت حدیث مخالف می‌شود (عظیم آبادی، ۱۹۶۸: ۲۳۰/۱). برای مثال روایت بیعت بدون فاصله امیرالمؤمنین (علیه السلام) با خلیفه منتخب، بعد از وفات رسول خدا ﷺ در تعارض با روایت صحیح بخاری و مسلم است که بیعت را بعد از شش ماه دانسته است (عسقلانی، ۱۳۷۹: ۴۹۵/۷).

مخالفت با اصول و قواعد مسلم مذهب شیعه مثل روایت دال بر جواز تدبیر عبد قبل از مرگ مولا (حلی، ۱۳۸۸: ۴۵۱)، صحت حج عبد بدون اذن سید (وجدانی، ۱۴۲۶: ۴۱۶/۶) و جواز تمتع جنسی از کنیز زوجه برای زوج بدون اذن زوجه (شهید ثانی، ۱۴۱۳: ۱۷۴/۷) از اسباب خاص ضعف صدور روایت در نزد امامیه است.

۱۲. منافات با ادله لیبی و عقلائی

مخالفت با اجماع امت اسلامی همانند روایت دال بر ناقص نشدن روزهای ماه رمضان (بهیانی، ۱۴۱۶: ۱۸۱ و ۱۸۲) و نیز مخالفت با اجماع و شهرت مذهب شیعه، همانند روایت ابن بزیع دال بر مقنعه نپوشیدن دختران امام کاظم علیه السلام در مقابل مردان خصی (زنجانی، ۱۴۱۹: ۸۶۵/۳) از اسباب لیبی و عقلائی ضعف صدور در نزد امامیه است. در مقابل، مخالفت با اجماع صحابه همانند حدیث دال بر جواز اخذ زکات واجب برای بار دوم (ماوردی، ۱۴۱۴: ۱۳۴/۳) از اسباب بی اعتباری حدیث نزد اهل سنت است.

در نظر فقهای شیعه و اهل سنت اگر در یک موضوع مبتلابه و عام البلوی که داعی برای نقل آن بسیار است تنها یک روایت وارد شود، این امر می تواند از علل قاده در صدور روایت تلقی شود. روایت دال بر وجوب اعاده نماز کسی که موهای سر را در وسط سرش بسته باشد (محقق حلی، ۱۴۰۷: ۲۶۰/۲) یا روایت دال بر خلیفه بودن ابوبکر بعد از رسول خدا صلی الله علیه و آله (عتر، ۱۴۱۸: ۳۱۵/۱) و روایت دال بر وجوب اتخاذ هفت ذراع به عنوان طریق بین شرکاء در صورت اختلاف در زمین (سرخسی، ۱۴۲۱: ۴۴۸/۱۷) از این موارد است.

نتیجه گیری

با اعتبار سنجی تطبیقی صورت گرفته با محوریت سیره عقلاء، روشن شد که روش اجتهادی شیعه در محورهای اعراض فقها از حدیث به دلیل معیارهای روشن و مبتنی بر فضای نزول روایت، عرضه روایت بر قرآن، امتیاز کتلت حدیث از حین صدور، عدم دخالت جریان سیاسی در تدوین و نقل حدیث به صورت جریانی، امتیاز و برتری قابل توجهی، نسبت به روش اجتهادی اهل سنت دارد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغة، قم، بی نا، ۱۴۰۴ق.
۳. ابن ابی شیبة، عبدالله بن محمد، المصنف، ریاض: مكتبة الرشد، ۱۴۰۹ق.
۴. ابن ابی یعلی، محمد بن محمد، طبقات الحنابلة، بیروت: دارالمعرفة، ۱۳۹۴ق.
۵. ابن بهادر، محمد بن جمال، النکت علی مقدمة ابن الصلاح، ریاض: أضواء السلف، ۱۴۱۹ق.
۶. ابن تیمیه، احمد بن عبدالحلیم، مجموع الفتاوی، ریاض: دارالوفاء، سوم، ۲۰۰۵ق.
۷. ابن جوزی، عبدالرحمن، كشف المشكل، الریاض: دارالوطن، ۱۴۱۸ق.
۸. ابن حاجب، تاج الدین، رفع الحاجب، عالم الكتب، بیروت، لبنان، ۱۹۹۹م.
۹. ابن حبان، محمد بن حبان، المجروحین، دارالوعی، حلب، ۱۳۹۶ق.
۱۰. ابن حجر عسقلانی، أحمد بن علی، النکت علی كتاب ابن الصلاح، مدینه، سعودی، ۱۴۰۴ق.
۱۱. ابن حسین، محمد، الكشْف المُبْدِی، دارالفضیلة، الریاض، ۱۴۲۲ق.
۱۲. ابن کثیر قرشی، إسماعیل بن عمر، البداية والنهاية، مكتبة المعارف، بیروت، ۲۰۲۲م.
۱۳. أبو زکریا، یحیی بن معین، تاریخ ابن معین، مركز البحث العلمی وإحياء التراث الإسلامی، مكة المكرمة، ۱۳۹۹ق.
۱۴. ابوزهو، محمد محمد، الحدیث والمحدثون، دارالفکر العربی، القاهرة، ۱۳۷۸ق.
۱۵. ابویوسف، یعقوب بن ابراهیم، الرد علی سیر الأوزاعی، دارالکتب العلمیة، بیروت، بی تا.
۱۶. اراکی، محمد علی، رساله فی الإرث، مؤسسه در راه حق، قم، ۱۴۱۳ق.
۱۷. اردبیلی، احمد بن محمد، مجمع الفائدة و البرهان، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۰۳ق.
۱۸. استرآبادی، محمد امین عاملی، سید نورالدین موسوی، الفوائد المدنیة و بذیله الشواهد المکیة، در یک جلد، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۲۶ق.
۱۹. استرآبادی، محمد بن علی، منهج المقال، مؤسسة آل البيت ﷺ، قم، ۱۴۲۲ق.
۲۰. أصبھی المدنی، مالک بن أنس، المدونة الكبرى، بیروت: دارالکتب العلمیة، بی تا.
۲۱. اصفهانی، ابونعیم، حلیة الاولیاء، دارالکتب العربی، بیروت، چاپ چهارم، ۱۴۰۵ق.
۲۲. اصفهانی، علی بن الحسین أبی الفرج، الأغانی، دارالفکر، بیروت، بی تا.
۲۳. آبی، فاضل، حسن بن ابی طالب یوسفی، كشف الرموز فی شرح مختصر النافع، دفتر انتشارات اسلامی، قم - ایران، سوم، ۱۴۱۷ق.

٢٤. آلوسی، شهاب‌الدین، روح المعانی، بیروت: دارالکتب العلمیة، ١٤١٥ق.
٢٥. باجی، سلیمان بن خلف، التعديل والتجريح، داراللقاء، ریاض، ١٤٠٦ق.
٢٦. بجنوردی، حسن، منتهی الأصول، تهران، بی‌نا، ١٣٨٠ش.
٢٧. بحرانی، آل عصفور، یوسف بن احمد، الحدائق الناضرة، دفتر انتشارات اسلامی، قم - ایران، ١٤٠٥ق
٢٨. بخاری جعفی، محمد بن اسماعیل، الجامع الصحیح المختصر، دار ابن کثیر، الیمامة - بیروت، چاپ سوم، ١٤٠٧ق.
٢٩. بروجردی، آقا حسین طباطبائی، البدر الزاهر فی صلاة الجمعة و المسافر، دفتر حضرت آية الله، قم - ایران، ١٤١٦ق.
٣٠. بصری ابوالحسین، محمد بن علی، المعتمد فی اصول الفقه، دارالکتب العلمیة، بیروت، ١٤٠٣ق
٣١. بغدادی، خطیب، تقييد العلم، دار احياء السنة النبوية، چاپ سوم، ١٩٧٤م.
٣٢. بهبهانی، محمدباقر بن محمد، حاشية مجمع الفائدة والبرهان، قم: مؤسسة الوحيد البهبهانی، ١٤١٧ق.
٣٣. بیهقی، أحمد بن الحسين، سنن البيهقي الكبرى، مكتبة دارالباز، مكة المكرمة، ١٤١٤ق.
٣٤. تبریزی، محمد بن عبدالله، مشکاة المصابيح، المكتب الاسلامی، بیروت، چاپ سوم، ١٤٠٥ق.
٣٥. تبریزی، جعفر سبحانی، الحج فی الشريعة الإسلامية الغراء، مؤسسہ امام صادق (ع)، قم - ایران، اول، ١٤٢٤ق.
٣٦. تبریزی، جواد بن علی، تنقيح مباني العروة - كتاب الطهارة، ٤ جلد، دارالصدیقة الشهيدة (ع)، قم - ایران، اول، ١٤٢٦ هـ ق
٣٧. جرجانی، عبدالله بن عدی، الكامل فی ضعف الرجال، دارالفکر - بیروت، الطبعة الثالثة، ١٤٠٩ق.
٣٨. جزایری، محمدجعفر، منتهی الدراية فی توضیح الكفاية - قم، چاپ: چهارم، ١٤١٥ق.
٣٩. جزائری، سید محمد جعفر مروج، هدی الطالب، مؤسسة دارالکتاب، قم - ایران، اول، ١٤١٦ق.
٤٠. جمعی از مؤلفان، مجلة فقه أهل البيت (ع)، مؤسسہ دائرة المعارف فقه اسلامی، قم - ایران، بی‌تا.

۴۱. حائری، سید علی، ریاض المسائل، مؤسسه آل البيت (ع)، قم، بی تا.
۴۲. حجوری، ابی عبدالرحمن یحیی، جامعة الکتب الاسلامیة، ketabonline.
۴۳. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة - قم، چاپ: اول، ۱۴۰۹ ق.
۴۴. حسکانی، عبیدالله بن احمد، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، تهران، ۱۴۱۱ ق.
۴۵. حکیم، محمد تقی، الأصول العامة فی الفقه المقارن - قم، چاپ: دوم، ۱۴۱۸ ق.
۴۶. حلبی، ابن زهره، حمزة بن علی، غنیة النزوع، مؤسسه امام صادق (ع)، قم، ۱۴۱۷ ق.
۴۷. حلّی، رجال العلامة الحلّی، الشریف الرضی، قم، ۱۴۰۲ ق.
۴۸. حلّی، رجال العلامة الحلّی، الشریف الرضی، قم، ۱۴۰۲ ق.
۴۹. حلّی، ابن ادریس، محمد بن منصور، السرائر، دفتر انتشارات، قم، دوم، ۱۴۱۰ ق.
۵۰. حلّی، حسن بن یوسف، تذکرة الفقهاء، مؤسسه آل البيت (ع)، قم، ۱۳۸۸ ق.
۵۱. حلّی، فخر المحققین، محمد بن حسن، ایضاح الفوائد، مؤسسه اسماعیلیان، قم، ۱۳۸۷ ق.
۵۲. حلّی، نجم الدین، جعفر بن حسن، المعترف فی شرح المختصر، مؤسسه سید الشهداء (ع)، قم، ۱۴۰۷ ق.
۵۳. الحموی، یاقوت بن عبدالله، معجم البلدان، دارالفکر - بیروت، بی تا.
۵۴. حمیدی، محمد بن فتوح، الجمع بین الصحیحین، دار ابن حزم، بیروت، ۱۴۲۳ ق.
۵۵. خالد بن عبدالله بن محمد، شرح العقیدة الواسطیة، ۱۴۲۱، <http://www.islamweb.Net>.
۵۶. خطیب بغدادی، احمد بن علی، الکفایة فی علم الروایة، المكتبة العلمیة، المدینة المنورة، ۱۹۹۷ م.
۵۷. خمینی، روح الله، التعادل و الترجیح - تهران، ۱۳۷۵ ش.
۵۸. خویی، سید ابوالقاسم موسوی، مؤسسه إحياء آثار الإمام الخوئی ره، قم، ۱۴۱۸ ق.
۵۹. دهلوی، عبدالحق بن سیف الدین، مقدمة فی أصول الحدیث، دارالبشائر الإسلامیة، بیروت، چاپ سوم، ۱۴۰۶ ق.
۶۰. ذهبی، شمس الدین، العبر فی خبر من غیر، دارالکتب العلمیة، بیروت، ۱۹۸۵ م.
۶۱. رازی شافعی، محمد بن عمر، مفاتیح الغیب، دارالکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۲۱ م.
۶۲. رساله قاعدة «ما یضمن»، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۱۹ ق.
۶۳. رشید رضا، تفسیر المنار، هیئة المصریة العامة للکتاب، ۱۹۹۰ م.

٦٤. الرواة الثقات المتكلم فيهم بما لا يوجب ردهم، دارالبشائر الإسلامية، بيروت، ١٤١٢ق.
٦٥. زركشى، محمد بن عبدالله، شرح الزركشى على مختصر الخرقى، دارالكتب العلمية، لبنان، بيروت، ١٤٢٣ق.
٦٦. زنجاني، سيد موسى شبيري، كتاب نكاح، مؤسسه پژوهشى راي پرداز، قم، بى تا.
٦٧. زيادات القطيعى على مسند الإمام، كلية أصول الدين بالرياض، جامعة محمد بن سعود الإسلامية، ١٤٢٠ق.
٦٨. ساعدى، حسين، الضعفاء من رجال الحديث، دارالحديث، قم، ١٤٢٦ق.
٦٩. سبحانى تبريزى، جعفر، إرشاد العقول، قم، ١٤٢٤ق.
٧٠. سبزواري، سيد عبدالأعلى، مهذب الأحكام، مؤسسه المنار، قم، ١٤١٣ق.
٧١. سبزواري، محقق، محمد باقر بن محمد، كفاية الأحكام، دفتر انتشارات اسلامى، قم، ١٤٢٣ق.
٧٢. سرخسى، شمس الدين ابوبكر، المبسوط، دارالفكر، بيروت، ١٤٢١ق.
٧٣. السنن الصغير، جامعة الدراسات الإسلامية، كراتشى، باكستان، ١٤١٠ق.
٧٤. سير أعلام النبلاء، مؤسسة الرسالة، طبعة: غير متوفر، بى تا.
٧٥. سيوطى، جلال الدين، الدرالمشور، ناشر: دارالفكر - بيروت، ١٩٩٣م.
٧٦. سيوطى، عبدالرحمن بن أبى بكر، تاريخ الخلفاء، مطبعة السعادة - مصر، ١٣٧١ق.
٧٧. شافعى، محمد بن إدريس، الأم، ناشر: دارالمعرفة - بيروت، الطبعة: الثانية، ١٣٩٣ق.
٧٨. شاهرودى، سيد محمود بن على حسيني، كتاب الحج، مؤسسه انصاريان، قم، ١٤٠٢ق.
٧٩. شوكانى، محمد بن على، الفوائد المجموعة، المكتب الإسلامى، بيروت، ١٤٠٧ق.
٨٠. شهرستانى، سيد على، وضوء النبى ﷺ، مؤسسة جواد الأئمة ﷺ، مشهد - ايران، ١٤١٦ق.
٨١. شيرازى، ناصر مكارم، أنوار الفقاهة - كتاب الخمس و الأنفال، انتشارات مدرسة الإمام على بن أبى طالب ﷺ، قم - ايران، اول، ١٤١٦ق.
٨٢. صدر، محمد باقر، بحوث فى علم الأصول، قم، چاپ سوم، ١٤١٧ق.
٨٣. صنعانى، ابوبكر عبدالرزاق بن همام، المصنف، المكتب الإسلامى، بيروت، چاپ دوم، ١٤٠٣ق.
٨٤. طبرى، محمد بن جرير، تاريخ الامم و الرسل والملوك، دارالكتب العلمية، بيروت، ١٤٠٧ق.
٨٥. طبرى، محمد بن جرير، جامع البيان فى تفسير القرآن، دار هجر، بى تا.
٨٦. طرابلسى مغربى، شمس الدين، مواهب الجليل، طبعة خاصة ١٤٢٣ق.

۸۷. طوسی، فهرست کتب الشيعة و أصولهم، مكتبة المحقق الطباطبائي، قم، ۱۴۲۰ق.
۸۸. طوسی، ابوجعفر، محمد بن حسن، الاستبصار، دارالکتب الإسلامية، تهران، ۱۳۹۰ق.
۸۹. عاملی، جعفر مرتضی، الصحيح من سيرة النبي الأعظم، دارالهادی، بیروت، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ق.
۹۰. عاملی، حرّ، محمد بن حسن، رسالة في الغناء، در يك جلد، نشر مرصاد، قم، ۱۴۱۸ق.
۹۱. عاملی، شیخ حر، وسائل الشيعة، مؤسسه آل البيت ﷺ، ۱۴۰۹ق.
۹۲. عاملی، شهید ثانی، زين الدين بن علي، مسالك الأفهام، مؤسسة المعارف الإسلامية، قم، ۱۴۱۳ق.
۹۳. عاملی، محمد بن علی موسوی، مدارك الأحكام، مؤسسه آل البيت ﷺ، بیروت، ۱۴۱۱ق.
۹۴. عبدالله بن عباس، در يك جلد، نشر مشعر، قم، ۱۴۲۶ق.
۹۵. عتر، نورالدين، منهج النقد في علوم الحديث، دارالفكر، دمشق، ۱۴۱۸ق.
۹۶. عثيمين، محمد بن صالح، تفسير القرآن، مؤسسة الشيخ محمد بن صالح العثيمين الخيرية، قسيم عربستان، ۱۴۳۶ق.
۹۷. عدهای از علماء، الأصول الستة عشر، قم، ۱۴۲۳ق.
۹۸. عظیم آبادی، ابوالطیب محمد، عون المعبود، المدينة المنورة، چاپ دوم، ۱۳۸۸ق.
۹۹. الغامدی، ذياب بن سعد، تسديد الاصابة فيما شجر بين الصحابة، رياض، عربستان، ۱۴۲۵ق.
۱۰۰. فتح الباری شرح صحيح البخاری، دارالمعرفة، بیروت، ۱۳۷۹ق
۱۰۱. فتح القدير الجامع بين فنى الرواية والدراية من علم التفسير، دارالفکر - بیروت، بی تا.
۱۰۲. فيض القدير شرح الجامع الصغير، مكتبة التجارية الكبرى، مصر، ۱۳۵۶ق.
۱۰۳. قارى، على بن محمد، مرقاة المفاتيح، دارالفکر، بیروت، لبنان، ۱۴۲۲ق.
۱۰۴. قرطبي، محمد بن أحمد، الجامع لأحكام القرآن، دار عالم الكتب، الرياض، السعودية، ۱۴۲۳ق.
۱۰۵. قرطبي، يوسف بن عبدالله، التمهيد، مؤسسة القرطبه، مصر، ۱۳۹۳ق.
۱۰۶. قزوینی، سید علی موسوی، الاجتهاد و التقليد، در يك جلد، دفتر انتشارات اسلامي، قم، ۱۴۲۷ق.
۱۰۷. قمی، سید محمد حسینی روحانی، المرتقى، دو جلد، مؤسسة الجليل للتحقيقات الثقافية، تهران ۱۴۱۹ق.

۱۰۸. قنوجی، سید صادق، الحطة في ذكر الصحاح الستة، دارالكتب التعليمية، بيروت، ۱۴۰۵ق.
۱۰۹. كليني، الكافي، مؤسسه علمي فرهنگي دارالحدیث، قم، ۱۴۲۹ق.
۱۱۰. كليني، محمد بن يعقوب، الكافي، اسلاميه، تهران، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.
۱۱۱. گلبایگانی، علی صافی، ذخیره العقبی، گنج عرفان، قم، ۱۴۲۷ق.
۱۱۲. اللحيان، عبدالعزيز بن صالح، الطرق العلمية في تخريج الأحاديث النبوية، عربستان، ریاض، ۲۰۰۴م.
۱۱۳. لنكراني، محمدفاضل، تفصيل الشريعة- الحج، دارالتعارف للمطبوعات، بيروت، ۱۴۱۸ق.
۱۱۴. مازندرانی، ابن شهر آشوب، محمد بن علی، مناقب آل أبي طالب عليه السلام، قم، ۱۳۷۹ق.
۱۱۵. مازندرانی، محمد صالح بن احمد، شرح الكافي، المكتبة الإسلامية، تهران، ۱۳۸۲ق.
۱۱۶. مامقانی، ملا عبدالله بن محمد حسن، نهاية المقال، مجمع الذخائر الإسلامية، قم، ۱۳۵۰ق.
۱۱۷. ماوردی، علی بن محمد، الحاوی فی فقه الشافعی، دارالكتب العلمية، ۱۴۱۴ق.
۱۱۸. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الأنوار، مؤسسة الطبع والنشر، بيروت، ۱۴۱۰ق.
۱۱۹. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، مرآة العقول في شرح أخبار آل الرسول عليه السلام، دارالكتب الإسلامية، تهران، ۱۴۰۴ق.
۱۲۰. مجلسی، محمدتقی، روضة المتقين، مؤسسه فرهنگي اسلامي كوشانپور، قم، ۱۴۰۶ق.
۱۲۱. محمد بن حسن، طوسی، الخلاف، دفتر انتشارات اسلامي، قم، ۱۴۰۷ق.
۱۲۲. مسعودی، علی بن الحسين، مروج الذهب، دارلهجرة، قم، ایران، ۱۴۰۹
۱۲۳. مظفر، محمد رضا، أصول الفقه، قم، ۱۳۷۵ش.
۱۲۴. معلمی یمانی، التتکیل، المكتب الاسلامي، چاپ دوم، ۱۴۰۶ق.
۱۲۵. مفید، محمد بن محمد، تصحيح إعتقادات الإمامية، دارالمفید، قم، ۱۴۱۴ق.
۱۲۶. مقاصد عند الإمام الشاطبي، محمود عبدالهادی فاعور، بسيوني للطباعة، صيدا، ۱۴۲۷ق.
۱۲۷. مكارم شیرازی، ناصر، انوار الأصول، قم، چاپ دوم، ۱۴۲۸ق.
۱۲۸. مناوی، عبدالرؤف، اليواقیت والدرر فی شرح نخبة ابن حجر، مكتبة الرشد، الرياض، ۱۹۹۹م.
۱۲۹. موسوی الخميني، روح الله، كتاب البيع، مؤسسه تنظيم و نشر آثار امام خميني قدس سره، تهران، ۱۴۲۱ق.
۱۳۰. مومن قمی، محمد، تسديد الأصول، بی نا، قم، ۱۴۱۹ق.

۱۳۱. نائینی، محمد حسین، أجود التقریرات، قم، ۱۳۵۲ ش.
۱۳۲. نجاشی، احمد بن علی، رجال النجاشی، مؤسسة النشر الإسلامی، قم، ۱۳۶۵ ش.
۱۳۳. نجف آبادی، حسین علی منتظری، دراسات فی ولایة الفقیه و فقه الدولة الإسلامیة، نشر تفکر، قم، چاپ دوم، ۱۴۰۹ ق.
۱۳۴. نخبه من العلماء، کتاب أصول الإیمان فی ضوء الكتاب والسنة، وزارة الشؤون الإسلامیة والأوقاف، ۱۴۲۱ ق.
۱۳۵. نراقی، محمد مهدی بن ابی ذر، انیس المجتهدین - قم، ۱۳۸۸ ش.
۱۳۶. نراقی، مولی احمد بن محمد مهدی، مستند الشیعة، مؤسسه آل البيت ﷺ، قم، ۱۴۱۵ ق.
۱۳۷. نسائی، أحمد بن شعیب، المجتبی من السنن، مكتب المطبوعات الإسلامیة، حلب، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ق.
۱۳۸. نووی، یحیی بن شرف، المنهاج، دار إحياء التراث العربی - بیروت، الطبعة الثانية، ۱۳۹۲ ق.
۱۳۹. نیشابوری، محمد بن عبدالله، المستدرک علی الصحیحین، دارالکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۱۱ ق.
۱۴۰. نیشابوری، مسلم بن الحجاج، صحیح مسلم، دار إحياء التراث العربی، بیروت، بی تا.
۱۴۱. وجدانی فخر، قدرت الله، الجواهر الفخریة، انتشارات سماء قلم، قم - ایران، دوم، ۱۴۲۶ ق.
۱۴۲. وحید بهبهانی، محمدباقر بن محمد، الرسائل الأصولیة، ۱۴۱۶ ق.
۱۴۳. یحصبی الأندلسی، عیاض بن موسی، ترتیب المدارک، دارالکتب العلمیة، بیروت، لبنان، ۱۴۱۸ ق.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Bibliography

1. *Quran-e Karim (The Holy Quran)*.
2. *Nahj al-Balaghah (The Peak of Eloquence)*.
3. A Group of Authors, *Journal of the Jurisprudence of Ahl al-Bayt*, Da'irah al-Ma'arif Fiqh Islami, Qom, Iran, n.d.
4. A Group of Scholars, *Al-Usul al-Sittah Ashar (The Sixteen Principles)*, Qom, 1423 AH (2002 CE).
5. A Group of Scholars, *Ketab Usul al-Iman fi Zaw al-Ketab wa al-Sunnah (Book of Principles of Faith in the Light of the Quran and Sunnah)*, Ministry of Islamic Affairs and Endowments, 1421 AH (2000 CE).
6. Abdullah bin Abbas, In One Volume, Mash'ar Publications, Qom, 1426 AH (2005 CE).
7. Abi, Fazl, Hassan bin Abi Talib Yusufi, *Kashf al-Rumuz fi Sharh Mukhtasar al-Nafi' (Unveiling the Symbols in the Explanation of the Mukhtasar al-Nafi')*, Islamic Publications Office, Qom, Iran, 3rd Edition, 1417 AH (1996 CE).
8. Abu Yusuf, Ya'qub bin Ibrahim, *Al-Radd 'ala Siyar al-Uawzei (Refutation of the Ways of the Followers of Uawzei)*, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, n.d.
9. Abu Zakaria, Yahya bin Ma'in, *Tarikh Ibn Mo'in (The History of Ibn Mo'in)*, Markaz al-Buhuth al-Ilmiyyah wa Ihya al-Turath al-Islami, Mecca, 1399 AH (1979 CE).
10. Abu Zoho, Mohammad Mohammad, *Al-Hadith wa al-Muhaddithun (The Hadith and the Scholars of Hadith)*, Dar al-Fikr al-Arabi, Cairo, 1378 AH (1958 CE).
11. Al-Ghamidi, Ziyad bin Sa'ad, *Tasdid al-Isabah fi ma Shajar Bayn al-Sahabah (Strengthening the Certainty in What Occurred Among the Companions)*, Riyadh, Saudi Arabia, 1425 AH (2004 CE).
12. Al-Luhaidan, Abdulaziz bin Saleh, *Al-Turuq al-Ilmiyyah fi Takhrij al-Ahadith al-Nabawiyyah (Scientific Methods in Authenticating Prophetic Traditions)*, Riyadh, Saudi Arabia, 2004 CE.
13. Al-Manawi, Mohammad Abdul Raouf, *Fayd al-Qadir Sharh al-Jami' al-Saghir (The Grace of the Creator's Explanation of the Small Compilation)*, Maktabah al-Tijariyyah al-Kubra, Egypt, 1356 AH (1937 CE).
14. *Al-Sunan al-Sughra (The Minor Sunan)*, University of Islamic Studies, Karachi, Pakistan, 1410 AH (1990 CE).
15. Alusi, Shahab al-Din, *Ruh al-Ma'ani (The Spirit of Meanings)*, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1415 AH (1994 CE).
16. Amili, Hurr, Mohammad bin Hassan, *Risalah fi al-Ghana (Treatise on Singing)*, Published in One Volume by Mirsad, Qom, 1418 AH (1997 CE).
17. Amili, Ja'far al-Murtada, *Al-Sahih min Sirat al-Nabi al-Azam (The Authenticity of the Biography of the Greatest Prophet)*, Dar al-Hadi, Beirut, 4th Edition, 1415 AH (1995 CE).
18. Amili, Mohammad bin Ali Mousavi, *Madarik al-Ahkam (Proofs of Rules)*, Ale al-Bayt Institute, Beirut, 1411 AH (1991 CE).
19. Amili, Shahid Thani, Zain al-Din bin Ali, *Masalik al-Afham (Paths of Understanding)*, Center of Islamic Sciences, Qom, 1413 AH (1992 CE).
20. Amili, Sheikh Hurr, *Wasail al-Shi'a (Means of the Shia)*, Ale al-Bayt Institute, 1409 AH (1988 CE).

21. Araki, Mohammad Ali, *Risalah fi al-Irth (Treatise on Inheritance)*, Mo'asseseh Dar Rah Haq, Qom, 1413 AH (1992 CE).
22. Ardabili, Ahmad bin Mohammad, *Majma al-Fa'idah wa al-Burhan (The Collection of Benefits and Proofs)*, Dafater Intisharat-e Eslami, Qom, 1403 AH (1983 CE).
23. Asbahi al-Madani, Malik bin Anas, *Al-Mudawwanah al-Kubra (The Great Compilation)*, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, n.d.
24. Astarabadi, Mohammad Amin Amili, *Seyyed Nur al-Din Mousavi*, Al-Fawa'id al-Madaniyyah wa be Zailihi al-Shawahid al-Makkiyyah (Civil Benefits and Accompanying Meccan Evidences), in One Volume, Dafater Intisharat-e Eslami, Qom, 1426 AH (2005 CE).
25. Astarabadi, Mohammad bin Ali, *Manhaj al-Maqal (Method of Discourse)*, Ale al-Bayt Foundation, Qom, 1422 AH (2001 CE).
26. Atar, Nur al-Din, *Manhaj al-Naqd fi 'Ulum al-Hadith (The Methodology of Criticism in Hadith Sciences)*, Dar al-Fikr, Damascus, 1418 AH (1997 CE).
27. Azimabadi, Abu al-Tayyib Mohammad, *'Awn al-Ma'bud (The Help of the Worshipper)*, Medina, 2nd Edition, 1388 AH (1968 CE).
28. Baghdadi, Khateeb, *Taqyid al-'Ilm (The Confinement of Knowledge)*, Dar Ihya al-Sunnah al-Nabawiyah, 3rd Edition, 1974 CE.
29. Bahrani, Al Asfour, Yusuf bin Ahmad, *Al-Hada'iq al-Nadhirah (The Luminous Gardens)*, Islamic Publications Office, Qom, Iran, 1405 AH (1985 CE).
30. Baji, Sulayman bin Khalaf, *Al-Ta'dil wa al-Tajrid (Correction and Verification)*, Dar al-Liwaa', Riyadh, 1406 AH (1986 CE).
31. Bajnourdi, Hassan, *Muntaha al-Usul (The Ultimate in Jurisprudential Principles)*, Tehran, n.p., 1380 SH (2001 CE).
32. Basari Abu al-Hossein, Mohammad bin Ali, *Al-Mu'tamad fi Usul al-Fiqh (The Reliable in the Principles of Jurisprudence)*, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1403 AH (1983 CE).
33. Bayhaqi, Ahmad bin al-Hossein, *Sunan al-Bayhaqi al-Kubra (The Major Sunan of Bayhaqi)*, Maktabah Dar al-Baz, Mecca, 1414 AH (1994 CE).
34. Behbahani, Mohammad Baqir bin Mohammad, *Hashiyah Majma al-Faidah wa al-Burhan (Annotation on the Collection of Benefits and Proofs)*, Qom: al-Wahid al-Behbahani Institute, 1417 AH (1996 CE).
35. Boroujerdi, Agha Hossein Tabatabai, *Al-Badr al-Zahir fi Salat al-Jumu'ah wa al-Musafir (The Bright Full Moon on the Friday and Traveler's Prayer)*, Office of Hazrat Ayatollah, Qom, Iran, 1416 AH (1995 CE).
36. Bukhari Jua'fi, Mohammad bin Ismail, *Al-Jami' al-Sahih al-Mukhtasar (The Concise Authentic Compilation)*, Dar Ibn Kathir, Al-Yamamah, Beirut, 3rd Edition, 1407 AH (1986 CE).
37. Dehlavi, Abdul Haq bin Saif al-Din, *Muqaddimah fi Usul al-Hadith (Introduction to the Principles of Hadith)*, Dar al-Bashair al-Islamiyyah, Beirut, 3rd Edition, 1406 AH (1986 CE).
38. Dhahabi, Shams al-Din, *Al-I'bar fi Khabar Man Ghabar (The Lessons in the Narration of He Who Informed)*, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1985 CE.
39. Golpaygani, Ali Safi, *Dhakhirat al-'Uqba (Provisions for the Hereafter)*, Ganj-e Erfan, Qom, 1427 AH (2006 CE).
40. Haeri, Seyyed Ali, *Riyad al-Masail (Gardens of Questions)*, Institution of Ale al-Bayt (AS), Qom, n.d.

41. Hakim, Mohammad Taqi, *Al-Usul al-Ammah fi al-Fiqh al-Muqaran (The General Principles in Comparative Jurisprudence)*, Qom, 2nd Edition, 1418 AH (1997 CE).
42. Halabi, Ibn Zohrah, Hamzah bin Ali, *Ghonyat al-Nuzu' (The Wealth of Desires)*, Imam Sadiq Institution, Qom, 1417 AH (1996 CE).
43. Hamawi, Yaqut bin Abdullah, *Mu'jam al-Buldan (Dictionary of Countries)*, Dar al-Fikr, Beirut, n.d.
44. Hamidi, Mohammad bin Fotouh, *Al-Jama' baina al-Sahihain (The Compilation of the Two Authentic Collections)*, Dar Ibn Hazm, Beirut, 1423 AH (2002 CE).
45. Hanbali, Zain al-Din Abu al-Faraj bin Rajab, *Fath al-Bari Sharh Sahih al-Bukhari (The Opening of the Creator's Explanation of Sahih al-Bukhari)*, Dar al-Ma'arif, Beirut, 1379 AH (1959 CE).
46. Hilli, Fakhr al-Muhaqqiqin, Mohammad bin Hassan, *Izah al-Fawa'id (Clarification of the Benefits)*, Asma'iyan Institution, Qom, 1387 AH (1967 CE).
47. Hilli, Hassan bin Yusuf, *Tadhkirat al-Fuqaha (Memoirs of the Jurists)*, Institution of Ale al-Bayt (AS), Qom, 1388 AH (1968 CE).
48. Hilli, Ibn Idris, Mohammad bin Mansur, *Al-Sara'ir (The Secrets)*, Publications Office, Qom, 2nd Edition, 1410 AH (1989 CE).
49. Hilli, Najm al-Din, Ja'far bin Hassan, *Al-Mu'tabar fi Sharh al-Mukhtasar (The Reliable in Explanation of the Mukhtasar)*, Seyyed al-Shuhada Institution, Qom, 1407 AH (1986 CE).
50. Hilli, *Rijal of Allama Hilli (Hilli's Work on the Science of Narrators's Evaluation)*, Al-Sharif al-Radhi, Qom, 1402 AH (1982 CE).
51. Hiskani, Abdullah bin Ahmad, *Shawahid al-Tanzil li Qawa'id al-Tafdil (Evidences of Revelation for the Rules of Preference)*, Printing and Publishing Organization of the Ministry of Islamic Guidance, Tehran, 1411 AH (1990 CE).
52. Hojoori, Abi Abdullah Yahya, *Jamiah al-Kutub al-Islamiyah (Library of Islamic Books)*, Ketab Online.
53. Hurr Amili, Mohammad bin Hassan, *Wasail al-Shia (Means of the Shia)*, Qom, 1st Edition, 1409 AH (1988 CE).
54. Ibn Abi Shaybah, Abdullah bin Mohammad, *Al-Musannaf (The Compiled)*, Riyadh: Maktabah al-Rushd, 1409 AH (1988 CE).
55. Ibn Abi Ya'la, Mohammad bin Mohammad, *Tabaqat al-Hanabilah (Categories of the Hanbalis)*, Beirut: Dar al-Ma'arif, 1394 AH (1973 CE).
56. Ibn Abi'l-Hadid, Abdul Hamid bin Hibatullah, *Sharh Nahj al-Balaghah (Commentary on the Peak of Eloquence)*, Qom: n.p., 1404 AH (1983 CE).
57. Ibn al-Jawzi, Abdul Rahman, *Kashf al-Mushkil (The Removal of Difficulties)*, Riyadh: Dar al-Watan, 1418 AH (1997 CE).
58. Ibn Bahador, Mohammad bin Jamal, *Al-Nukat 'ala Muqadimah Ibn al-Salah (Annotations on Ibn al-Salah's Introduction)*, Riyadh: Adwa' al-Salaf, 1419 AH (1998 CE).
59. Ibn Hajar Asqalani, Ahmad bin Ali, *Al-Nukat 'ala Kitab Ibn al-Salah (Annotations on Ibn al-Salah's Book)*, Medina, Saudi Arabia, 1404 AH (1984 CE).
60. Ibn Hajib, Taj al-Din, *Raf' al-Hajib (The Elevation of the Veil)*, Alam al-Kutub, Beirut, Lebanon, 1999 CE.
61. Ibn Hibban, Mohammad bin Hibban, *Al-Majroohin (The Critically Evaluated)*, Dar al-Waie, Aleppo, 1396 AH (1976 CE).

62. Ibn Hossein, Mohammad, *Al-Kashf al-Mubdi (The Clear Unveiling)*, Dar al-Fadilah, Riyadh, 1422 AH (2001 CE).
63. Ibn Kathir Qarashi, Ismail bin Umar, *Al-Bidayah wa al-Nihayah (The Beginning and the End)*, Maktabah al-Ma'arif, Beirut, 2022 CE.
64. Ibn Taymiyyah, Ahmad bin Abdul Halim, *Majmu' al-Fatawa (Compilation of Fatwas)*, Riyadh: Dar al-Wafa', 3rd Edition, 2005 CE.
65. Isfahani, Abu Nu'aim, *Hilyat al-Awliya (The Adornment of the Saints)*, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 4th Edition, 1405 AH (1985 CE).
66. Isfahani, Ali bin al-Hossein Abi al-Faraj, *Al-Aghani (The Songs)*, Dar al-Fikr, Beirut, n.d.
67. Jazairi, Seyyed Mohammad Ja'far Murravij, *Huda al-Talib (Guidance for the Seeker)*, Dar al-Ketab, Qom, Iran, 1st Edition, 1416 AH (1995 CE).
68. Jazayiri, Mohammad Ja'far, *Muntaha al-Dirayah fi Tawdih al-Kafayah (The End of Knowledge in Explaining Sufficiency)*, Qom, 4th Edition, 1415 AH (1995 CE).
69. Jurjani, Abdullah bin Uday, *Al-Kamil fi Dua'afa al-Rijal (The Complete Work on Weaknesses of Narrators)*, Dar al-Fikr, Beirut, 3rd Edition, 1409 AH (1988 CE).
70. Khaled bin Abdullah bin Mohammad, *Sharh al-Aqeedah al-Wasitiyyah (Explanation of the Middle Creed)*, 1421 AH, <http://www.islamweb.net>.
71. Khateeb Baghdadi, Ahmad bin Ali, *Al-Kifayah fi Ilm al-Riwayah (The Sufficiency in the Science of Narration)*, Al-Maktabah al-Ilmiyyah, Al-Madinah Al-Munawwarah, 1997 CE.
72. Khoei, Seyyed Abu al-Qasim Musavi, *Muassasah Ihya Athar Imam al-Khoei (Revival of the Works of Imam Khoei)*, Qom, 1418 AH (1997 CE).
73. Khomeini, Ruhollah, *Al-Ta'adol wa al-Tarajih (Equilibrium and Preference)*, Tehran, 1375 SH (1996 CE).
74. Kulayni, Al-Kafi, *Scientific and Cultural Islamic Institute Dar al-Hadith*, Qom, 1429 AH (2008 CE).
75. Kulayni, Mohammad bin Ya'qub, *Al-Kafi*, Islamiyyah, Tehran, 4th Edition, 1407 AH (1986 CE).
76. Lankarani, Mohammad Fadl, *Tafsil al-Sharai'a - al-Hajj (Explanation of the Sharia - Hajj)*, Dar al-Ta'aruf li al-Matbuat, Beirut, 1418 AH (1997 CE).
77. Mahmoud Abdul Hadi Faour, *Maqasid Ind al-Shatibi (The Objectives According to al-Shatibi)*, Basyuni for Printing, Sidon, 1427 AH (2006 CE).
78. Majlisi, Mohammad Baqir bin Mohammad Taqi, *Bihar al-Anwar (The Seas of Lights)*, Foundation for Publication and Distribution, Beirut, 1410 AH (1990 CE).
79. Majlisi, Mohammad Baqir bin Mohammad Taqi, *Miraat al-Uqool fi Sharh Akhbar Ahl al-Rasool (The Mirror of Minds in Explaining the Narrations of the Progeny of the Prophet)*, Dar al-Kutub al-Islamiyyah, Tehran, 1404 AH (1984 CE).
80. Majlisi, Mohammad Taqi, *Rawdat al-Muttaqin (Garden of the Pious)*, Farhangi Islamic Foundation, Kushanpour, Qom, 1406 AH (1985 CE).
81. Makarem Shirazi, Naser, *Anwar al-Usul (Lights of the Principles)*, Qom, 2nd Edition, 1428 AH (2007 CE).
82. Mamqani, Mulla Abdullah bin Mohammad Hassan, *Nihayat al-Maqal (The Conclusion of the Discourse)*, Majma al-Dhakhir al-Islamiyyah, Qom, 1350 AH (1931 CE).
83. Mas'oodi, Ali bin al-Hossein, *Moroj al-Dhahab (The Golden Meadows)*, Dar al-Hijrah, Qom, Iran, 1409 AH (1989 CE).

84. Mawardi, Ali bin Mohammad, *Al-Hawi fi Fiqh al-Shafi'i (The Comprehensive in the Jurisprudence of Shafi'i)*, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1414 AH (1993 CE).
85. Mazandarani, Ibn Shahr Ashub, Mohammad bin Ali, *Manaqib Ali bin Abi Talib (The Virtues of the Family of Abu Talib)*, Qom, 1379 AH (1999 CE).
86. Mazandarani, Mohammad Saleh bin Ahmad, *Sharh al-Kafi (Explanation of al-Kafi)*, Al-Maktabah al-Islamiyyah, Tehran, 1382 AH (2003 CE).
87. Mohammad bin Hassan, Tusi, *Al-Khilaf (The Differences)*, Islamic Publications Office, Qom, 1407 AH (1987 CE).
88. Momen Qomi, Mohammad, *Tasdid al-Usul (Strengthening the Principles)*, n.p., Qom, 1419 AH (1998 CE).
89. Mozaffar, Mohammad Reza, *Usul al-Fiqh (Principles of Jurisprudence)*, Qom, 1375 SH (1996 CE).
90. Muallimi Yamani, *Al-Tankil (The Suppression)*, Al-Maktab al-Islami, 2nd Edition, 1406 AH (1985 CE).
91. Mufid, Mohammad bin Mohammad, *Tasheeh I'tiqadat al-Imamiyyah (Correction of the Beliefs of the Imamiyyah)*, Dar al-Mufid, Qom, 1414 AH (1993 CE).
92. Munawi, Abdul Raouf, *Al-Yawaqit wa al-Durar fi Sharh Nukhbah Ibn Hajar (The Jewels and Pearls in the Explanation of Ibn Hajar's Nukhbah)*, Maktabah al-Rushd, Riyadh, 1999 CE.
93. Musavi Khomeini, Ruhollah, *Kitab al-Bay' (Book of Sales)*, Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works, Tehran, 1421 AH (2000 CE).
94. Najafabadi, Hossein Ali Montazeri, *Dirasat fi Vilayat al-Faqih wa Fiqh al-Dawlah al-Islamiyyah (Studies in the Jurist's Guardianship and the Jurisprudence of the Islamic State)*, Tafakkur Publishing, Qom, 2nd Edition, 1409 AH (1988 CE).
95. Najjashi, Ahmad bin Ali, *Rijal al-Najjashi (Najjashi's Science of Narrators' Evaluation)*, Islamic Publications Office, Qom, 1365 SH (1986 CE).
96. Naraqi, Mawla Ahmad bin Mohammad Mahdi, *Mustanad al-Shi'a (Documented Shi'ism)*, Institution of Ale al-Bayt (AS), Qom, 1415 AH (1994 CE).
97. Naraqi, Mohammad Mahdi bin Abi Dhar, *Anis al-Mujtahidin (The Companion of the Jurists)*, Qom, 1388 SH (2009 CE).
98. Nasa'i, Ahmad bin Shu'ayb, *Al-Mujtaba min al-Sunan (The Chosen from the Sunan)*, Maktabah al-Matbuat al-Islamiyyah, Aleppo, 2nd Edition, 1406 AH (1985 CE).
99. Nawawi, Yahya bin Sharaf, *Al-Minhaj (The Way)*, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2nd Edition, 1392 AH (1972 CE).
100. Nayini, Mohammad Hossein, *Ajwad al-Taqarirat (The Best of Reports)*, Qom, 1352 SH (1973 CE).
101. Neyshapuri, Mohammad bin Abdullah, *Al-Mustadrak 'ala al-Sahihain (The Supplement to the Two Authentic Collections)*, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1411 AH (1990 CE).
102. Neyshapuri, Muslim bin al-Hajjaj, *Sahih Muslim*, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, n.d.
103. Qanouji, Seyyed Sadiq, *Al-Hittah fi Dhikr al-Sihah al-Sittah (The Middle Ground in Mentioning the Six Authentic Books)*, Educational Books House, Beirut, 1405 AH (1985 CE).
104. Qari, Ali bin Mohammad, *Mirqat al-Mafatih (The Ascension of Keys)*, Dar al-Fikr, Beirut, Lebanon, 1422 AH (2001 CE).
105. Qazvini, Seyyed Ali Mousavi, *Al-Ijtihad wa al-Taqlid (Ijtihad and Taqlid)*, In One Volume, Islamic Publications Office, Qom, 1427 AH (2006 CE).

106. Qomi, Seyyed Mohammad Hosseini Rouhani, *Al-Murtaqa*, Two Volumes, Al-Jalil Cultural Research Institute, Tehran, 1419 AH (1998 CE).
107. Qurtubi, Mohammad bin Ahmad, *Al-Jami' li Ahkam al-Quran (The Comprehensive Collection of Quranic Rulings)*, Dar 'Alam al-Kutub, Riyadh, Saudi Arabia, 1423 AH (2002 CE).
108. Qurtubi, Yusuf bin Abdullah, *Al-Tamhid (Introduction)*, Foundation of al-Qurtuba, Egypt, 1393 AH (1973 CE).
109. Radhi Shafi'i, Mohammad bin Umar, *Mafatih al-Ghayb (Keys to the Unseen World)*, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1421 AH (2000 CE).
110. Rasheed Rida, *Tafsir al-Manar (Interpretation of the Lighthouse)*, Egyptian General Authority for Books, 1990 CE.
111. *Risalah Qaidah "Ma Yudamm" (Principle Booklet "What is Assured")*, Islamic Publications Office, Qom, 1419 AH (1998 CE).
112. *Rowat al-Thiqat al-Mutakallim Fihi Bima la Yujibu Radduhum (The Narrators of Trust Spoken About in Matters Not Warranting Their Rejection)*, Dar al-Bashair al-Islamiyyah, Beirut, 1412 AH (1992 CE).
113. Sa'i'di, Hossein, *Al-Du'afa' min Rijal al-Hadith (The Weak Narrators in the Chain of Hadith Transmission)*, Dar al-Hadith, Qom, 1426 AH (2005 CE).
114. Sabzevari, Muhaqqiq, Mohammad Baqir bin Mohammad, *Kifayat al-Ahkam (Sufficiency in Jurisprudence)*, Office of Islamic Propagation, Qom, 1423 AH (2002 CE).
115. Sabzevari, Seyyed Abdul-Ali, *Muhadhdhab al-Ahkam (The Refined Rules)*, Mu'assasah al-Minar, Qom, 1413 AH (1992 CE).
116. Sadr, Mohammad Baqir, *Buhuth fi 'Ilm al-Usul (Lesson on the Science of Jurisprudential Principles)*, Qom, 3rd Edition, 1417 AH (1996 CE).
117. Sakarkhsi, Shamsuddin Abu Bakr, *Al-Mabsut (The Comprehensive)*, Dar al-Fikr, Beirut, 1421 AH (2000 CE).
118. San'ani, Abu Bakr Abdul Razzaq bin Hammam, *Al-Musannaf (The Comiled)*, Dar al-Kutub al-Islamiyyah, Beirut, 2nd Edition, 1403 AH (1983 CE).
119. Shafi'i, Mohammad bin Idris, *Al-Umm*, Beirut: Dar al-Ma'arif, , 2nd Edition, 1393 AH (1973 CE).
120. Shahrestani, Seyyed Ali, *Wudhu al-Nabi (The Ablution of the Prophet)*, Institution of Jawad al-Imam (AS), Mashhad, Iran, 1416 AH (1995 CE).
121. Shahroodi, Seyyed Mahmoud bin Ali Hosseini, *Kitab al-Hajj (The Book of Hajj)*, Ansarian Institution, Qom, 1402 AH (1981 CE).
122. Shawkani, Mohammad bin Ali, *Al-Fawa'id al-Majmu'ah (The Collected Benefits)*, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1407 AH (1987 CE).
123. Shawkani, Mohammad, *Fath al-Qadir al-Jami' bayn Fanni al-Riwayah wa al-Dirayah min 'Ilm al-Tafsir (The Opening of the Greatness Combining the Arts of Narration and Reasoning from the Science of Interpretation)*, Dar al-Fikr, Beirut, n.d.
124. Shirazi, Naser Makarem, *Anwar al-Fiqahah - Kitab al-Khums wa al-Anfal (The Lights of Jurisprudence - Book of Khums and Anfal)*, Imam Ali bin Abi Talib Seminary School Publications, Qom, Iran, 1st Edition, 1416 AH (1995 CE).
125. *Siyar A'lam al-Nubala' (Biographies of Noble People)*, Al-Risalah Foundation, N.p., n.p., n.d.

126. Sobhani Tabrizi, Ja'far, *Irshad al-'Uqool (Guidance of the Intellects)*, Qom, 1424 AH (2003 CE).
127. Suyuti, Abdul Rahman bin Abi Bakr, *Tarikh al-Khulafa (History of the Caliphs)*, Matba'at al-Sa'adah, Egypt, 1371 AH (1952 CE).
128. Suyuti, Jalal al-Din, *Al-Durr al-Manthoor (The Scattered Pearls)*, Beirut: Dar al-Fikr, 1993 CE.
129. Tabari, Mohammad bin Jarir, *Jami' al-Bayan fi Tafsir al-Quran (A Comprehensive Expression in the Interpretation of Quran)*, Dar Hijr, n.d.
130. Tabari, Mohammad bin Jarir, *Tarikh al-Umam wa al-Rusul wa al-Muluk (History of Nations, Prophets, and Kings)*, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 1407 AH (1986 CE).
131. Tabrizi, Ja'far Sobhani, *Al-Hajj fi al-Shari'ah al-Islamiyah al-Gharra' (The Pilgrimage in the Glorious Islamic Law)*, Imam Sadiq Foundation, Qom, Iran, 1st Edition, 1424 AH (2003 CE).
132. Tabrizi, Jawad bin Ali, *Tanaqih Mabani al-'Urwah - Kitab al-Taharah (Revision of the Foundations of the 'Urwah - Book of Purification)*, Dar al-Saddiqah al-Shahidah, Qom, Iran, 1st Edition, 1426 AH (2005 CE).
133. Tabrizi, Mohammad bin Abdullah, *Mishkat al-Masabih (The Niche for Lamps)*, Islamic Book Foundation, Beirut, 3rd Edition, 1405 AH (1985 CE).
134. Tarabulsi Maghribi, Shams al-Din, *Mawahib al-Jalil (The Splendid Gifts of God)*, Special Edition, 1423 AH (2002 CE).
135. Tusi, Abu Ja'far Mohammad bin Hassan, *Al-Istibsar*, Dar al-Kutub al-Islamiyyah, Tehran, 1390 AH (1970 CE).
136. Tusi, *Fihrist Kutub al-Shi'a wa Usulihim (Index of Books of the Shia and Their Principles)*, Library of al-Muhaqqiq al-Tabatabai, Qom, 1420 AH (1999 CE).
137. Uthaymeen, Mohammad bin Salih, *Tafsir al-Quran (Interpretation of the Quran)*, Sheikh Mohammad bin Salih Al Uthaymeen Charity, Qasim, Saudi Arabia, 1436 AH (2015 CE).
138. Vahid Behbahani, Mohammad Baqir bin Mohammad, *Al-Rasa'il al-Usuliyyah (The Jurisprudential Principles Treatises)*, 1416 AH (1995 CE).
139. Wijdani Fakhr, Qudrat Allah, *Al-Jawahir al-Fakhriyah (The Precious Jewels)*, Samah Qalam Publishing, Qom, Iran, 2nd Edition, 1426 AH (2005 CE).
140. Yahsubi al-Andalusi, 'Iyad bin Musa, *Tartib al-Madarik (Arrangement of the Proofs)*, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, Lebanon, 1418 AH (1997 CE).
141. Zanjani, Seyyed Musa Shobairi, *Kitab Nikah (Book of Marriage)*, Research Institute Ray-e Pardaz, Qom, n.d.
142. Zarkashi, Mohammad bin Abdullah, *Sharh al-Zarkashi 'ala Mukhtasar al-Kharaqi (Explanation by al-Zarkashi on the Abridgment of al-Khiraqi)*, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Lebanon, Beirut, 1423 AH (2002 CE).
143. *Ziyadat al-Qati'i 'ala Musnad al-Imam (The Additions to the Musnad of the Imam)*, Faculty of Islamic Studies, King Saud University, 1420 AH (1999 CE).